

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

Мастер рад

**Рад Краљевског Југословенског информационог
Центра у Њујорку**

Ментор:

проф. др Мира Радојевић

Студент:

Тамара Ивановић ИС17/44

Београд, септембар 2019.

Садржај

Предговор.....	2
Увод.....	9
Формирање југословенске делегације и одлазак у САД.....	13
Одлазак делегације у Америку.....	17
Образовање Информационог центра.....	28
Посета краља Петра II Америци.....	40
Промене у Информационом Центру.....	42
Реконструкција владе 1943. године.....	55
Реконструкција Информационог Центра и његово гашење.....	59
Закључак.....	64
Прилози.....	67
Коришћени извори и литература.....	71

Предговор

Југословенски краљевски информациони Центар у Њујорку (надаље:Центар) основан је 1942. године као пропагандно тело Владе Краљевине Југославије. Рад Центра био је од самог почетка обележен великим контроверзама због чега је Центар реорганизован а потом и угашен 1943. године. Иако је Центар у литератури повремено био означен чак и као институција од изузетне важности када је у питању обавештавање југословенског становништва у САД-у и целокупне америчке јавности, основни ставови о функционисању, доприносу и постигнућима нису адекватно образложени. Више о томе се можемо информисати увидом у оригиналну архивску грађу.

Највећи део необјављених архивских докумената која сведоче о раду похрањен је у Архиву Југославије. Први фонд који је био доступан истраживачима и који представља темељ за истраживање о југословенској емигрантској влади, раду министарства у избеглиштву и чиновничког апарата јесте фонд Емигрантске владе Краљевине Југославије 1941–1945. који у Архив Југославије доспева 1968. године, а који се до тада налазио у Војно-историјском институту.¹ Грађа овог фонда се односи на период Другог светског рата, рад емигрантске владе и слање владине мисије у Њујорк. Касније у Архив Југославије доспева фонд Посланства Краљевине Југославије у Вашингтону. У њему се налазе наредбе о оснивању и гашењу Центра, раду посланства Краљевине Југославије у Великој Британији и САД-у . Више од две деценије касније, 1992. године Архив Југославије примио је и фонд Југословенског информационог Центра. Иако би овај фонд требало да представља најкомпактнији корпус грађе за проучавање Центра то нажалост није случај. Фонд се састоји из свега три фасцикле, а грађа се нарочито односи на документа настала током друге половине 1942. године и 1943. тј од реорганизације Центра. Ова грађа је фрагментарна и ни на једном сачуваном документу не постоји сигнатура. Махом је реч о финансијској евиденцији коју је у том периоду Франц Сној водио и слао у Лондон, ради правдања трошкова.

Одређене значајне информације везане за рад Центра и његове запослене дају документи похрањени у другим фондовима и личним збиркама Архива Југославије :

¹ На већем делу грађе је остао утиснут стари печат којим се документација овог фонда заводи као *грађа непријатељске владе*.

Генералних конзулата Краљевине Југославије у Њујорку и Чикагу и фондови Посланстава Краљевине Југославије у Рио де Жанеиру, Каиру, Лондону, Отави, Техерану (садрже пропагандни материјали слат из других посланстава, новински исечци о борби Драже Михаиловића, извештаји исељеничке владе); збирке Саве Косановића, Војислава Јовановића Марамбоа. У Архиву Српске академије наука и уметности је похрањена лична заоставштина Бранка Чубриловића и део документације се односи за Југословенски информативни Центар, његове билтене, преписке са другим члановима Владе и личним забелешкама о животу Бранка Чубриловића. Део грађе, међутим без суштински већег значаја за тематику се налази и у Војном Архиву у Београду у фонду Емигрантске владе КЈ и у Архиву Србије где се у појединим досијеима фонда Безбедносно-информативне агенције налазе досијеи личности који су сарађивали са одређеним запосленима Информационог Центра.

Прва помињања Центра у историографији и публицистици јавила су се у мемоарским делима и публицистичким освртима његових протагониста. Из пера Бранка Чубриловића, Константина Фотића, Саве Косановића и Богдана Радице настала су прва дела, у којима се Центар најчешће помиње као пропагандно тело кроз које су сви они, на различите начине и у различитом периоду, пропагирали своје идеје. Прво овакво дело представља мемоарска монографија Бранка Чубриловића, *Записи из туђине*, објављена у Сарајеву 1946. године. У њему се по први пут и из речи учесника упознајемо са размишљањима о Другом светском рату, идеји Југославија и Србије, издаји и наивности, записаних да, како Чубриловић сам истиче, помогну као материјал за јасније и правилније посматрање великих политичких догађаја. За разлику од Чубриловића, који се вратио у Југославију и у њој наставио политички и друштвени рад, Богдан Радица је у емиграцији објавио дело *Хрватска 1945* (Минхен-Барселона 1974.). У њему је писао и о судбоносним одлукама, о тренуцима када је са Лујем Адамичем узео учешћа у промени политике подршке Центра и припреме јавног мњења на новонасталу ситуацију у којој је улогу ослободиоца Југославије преузео Јосип Броз Тито, добивши и подршку Центра. Радица је такође писао и о повратку у Југославију 1945. године и разочарењу које је убрзо након тога доживео. Осврћући се на ратне године, своје поступке из периода деловања у САД-у оправдава веровањем у интересе југословенских народа и федеративно уређење нове државе. Богдан Радица је такође објавио и две књиге под називом *Живјети недоживјети*

(*Успомене хрватског интелектуалца кроз моралну и идеолошку кризу запада*-књига прва и *Успомене хрватског интелектуалца кроз апокалипсу Југославије*-књига друга), објављене у Минхену и Барселони 1982. и 1984. године; у овим обимним студијама говори о свом животу, породици, раду у САД-у, сукобу са Константином Фотићем и раду у Информационом Центру.

Своје виђење Центра Сава Косановић је представио кроз призму његовог живота и рада у САД током 1942–1943. године у књизи *Шта се могло видети из емиграције*, Београд 1945. године, у којој је издвојен и објављен један број телеграма и писама које је Сава Косановић упућивао и које је добијао у препискама са колегама и министрима, као и дело *Југославија била је осуђена на смрт. Смисао Московског споразума*, које је припремио за штампу и објавио Богдан Кризман у Загребу 1984. Богдан Кризман и Бранко Петрановић су такође приредили двотомно дело *Југословенске владе у избјеглиштву (1941–1943; 1943–1945)*, објављено у Београду 1981. године. Ови оригинални извори имају важан значај за конструисање слике о кретању Владе у емиграцији, њиховог рада, међусобних сукоба и разилажења. Недуго затим и Веселин Ђуретић објављује своје најзначајније дело *Савезници и југословенска ратна драма I–II* (Београд 1985). Он Центар помиње у контексту промене пропагандне политике окренуте ка подршци партизанском покрету и објављивању чланака против генерала Михаиловића.

Мемоари Константина Фотића: Рат који смо изгубили: трагедија Југославије и погрешка Запада објављени су у Београду 1995. године и говоре о Југословенском информационом центру који се, иако званична агенција југословенске владе у изгнанству, укључио у кампању против Михаиловића и пружању подршке Титу и партизанској војсци. Хрватски бан је на неколико јавних скупова оптуживао Михаиловића за сарадњу са непријатељем, док су званичници Центра, од друге половине децембра 1942. године отворено подржавали Тита у говорима на радију и новинским чланцима.

Милош Трифуновић је у свом дневнику *Емигрантске успомене* (Земун 1998) посебан акценат ставио на проблем српско-хрватског неслагања, политичког размимоилажења и финансијске махинације. Како до половине 1943. године немамо сачувану потпуну финансијску документацију везану за рад и финансирање Центра, информације које сазнајемо из овог дневника су драгоцене. Оне сведоче о новцу који су чланови владине делегације у Америци редовно добијали за подмиривање свих трошкова,

а после извесног времена, због сталних захтева за слањем додатног новца у Америку, од њих су тражени финансијски извештаји, који никада нису стигли на адресу Владе у Лондону.

О Центру су, превасходно у контексту српско-хрватских односа у емиграцији писали и аутори хрватског порекла. Тако је Јозо Томашевић објавио дело *Četnici u drugom svjetskom ratu 1941–1945* (Zagreb 1979) у коме је о Центру говорио као „југословенској институцији, насупрот великосрпској, прочетничкој амбасди у Вашингтону”. Неколико година касније, Иван Чизмић објављује монографију *Хрвати у животу Сједињених америчких држава* (Загреб 1982) у којој пише о оснивању Центра, запосленима и спољним сарадницима али кроз коју провејава велика лична нетрпељивост аутора према раду Константина Фотића. Чизмић сматра да је „југословенски информативни центар у Њујорку организирао рад на сузбијању Фотићеве пропаганде и улагао напоре да упозна америчку јавност са стварним приликама у Југославији“. Сличне идеје осуде рада Константина Фотића и беседовања из једног комунистичког угла могу се пронаћи у монографском делу Срђана Прице, под насловом *Америка (1937–1945)*, објављеног 1988/1989. године у Сарајеву. Иако сам већ на почетку уводним напоменама наводи да се многих детаља о којима пише са сигурношћу ни сам не сећа, истиче да је ова забелешка написана са много напора да буде што објективнија, Саву Косановића оловљава својим пријатељем, примером искрене борбе за јединство у југословенској емиграцији. Југословенски информациони Центар помиње као тело које је било изложено нападима *Американског Србобрана* и *Српске народне одбране*, у циљу оспоравања борбе Саве Косановића и његовог сарадника Луја Адамича. За ово издање се може рећи да Центар помиње у контекстима борбе, пропаганде и подршке комунистичком покрету, од момента када Сава Косановић почиње отворено да иступа у рушењу „мита“ о Дражи Михаиловићу.

Бранко Петрановић у књизи *Револуција и контрареволуција у Југославији* (Београд 1983) каже да је Југословенски информативни Центар у Њујорку пропагирао четнички покрет док није неутрализован радом Саве Косановића, Ивана Шубашића, Богдана Радице и других који су се супроставили четничкој пропаганди. Веселин Ђуретић је у својој монографији *Влада на беспућу* (Београд 1983) укратко представио структуру запослених у Центру, њихове међусобне сукобе и нејединство и проблематику односа Саве Косановића

и Константина Фотића, до доласка владине делегације јединог званичног представника југословенске владе у Америци.

Једини аутор које је до данас објавио чланак у целини посвећен Центру био је словеначки историчар Матјаж Клеменчић *Američki Slovenci in NOB v Jugoslaviji* (Maribor 1987). Међутим и овај рад је написан са недостатком конзистентности и критичког апарата.² Мирјана Стефановски је објавила монографију *Српска политичка емиграција о препуређењу Југославије 1941–1943*. (Београд 1989) у којој се дотиче актера сукоба идеја југословенства и самосталности српске државе. О промени односа савезника према четницима и партизанима у Другом светском рату, о чланку у коме је „генерал Михаиловић био оптужен не само да се не бори против окупатора него да и активно сарађује с италијанском окупационом армијом” пише Војислав Павловић (*Од монархије до републике. САД и Југославија 1941–1945*, Београд 1998). Ова монографија недвосмислено показује рат у Југославији одлучен глобалним споразумом између САД и Совјетског Савеза.

У монографији о Милану Гролу (*Милан Грол*, Београд 2014) проф. Мира Радојевић, пишући о већ поменутој пропагандној делатности Саве Косановића, говори о Центру као о објекту погодном за протурање вести намењених југословенској емиграцији у САД-у и показивање правца подршке којом би се и они требало повести. Такође и у монографији *Научник и политика: политичка биографија Божидара В. Марковића (1874–1946)* објављеној у Београду 2007. године, она пише о доласку владине мисије у САД, разилажењу њених чланова по питању уређења југословенске државе, Константину Фотићу и његовом неслагању са радом делегације у Њујорку.

Архив Југославије је издвојио и за штампу приредио *Записнике са седница министарског савета Краљевине Југославије 1941–1945*, Београд 2004 (приредили Комнен Пијевац и Душан Јончић) и зборник изабраних докумената *Југословенско-амерички односи 1918–1945*, Београд 2015. (приредили Предраг Крејић и Митар Тодоровић). У ове две књиге објављена су и нека од најзначајнијих докумената везаних за рад Центра, укључујући и званичне одлуке о његовом формирању и распуштању. Коста Николић је у монографији *Савезници, четници и партизани у Другом светском рату* (Београд 2018.) сумирао досадашња истраживања о протагонистима ратне драме 1941–1945. означивши

² Чланак је писан на основу једине доступне грађа у том тренутку. (Архив Југославије, Емигрантска влада Краљевине Југославије 1941–1945 (103) и збирка Саве Косановића(83)). Касније су истраживачима дати на коришћење фондови који су помогли даље расветљавања рада Центра.

Југословенски информациони Центар као установу пропаганде која је, посебно у другом периоду свог рада била злоупотребљавана и лоше вођена од стране комуниста.

Проблем потпуније контекстуализације Центра није у већој мери био предмет занимања стране историографије. Валтер Робертс (Walter Roberts, *Tito, Mihailović and the Allies: 1941–1945*, Duke University Press Books, 1973) писао је о разлозима због којих је Луј Адамич одлучио да промени страну и нагласио велики утицај партизанског покрета на рад Центра. Робертс је био саветник америчке амбасаде у Југославији од 1960–1966. Књига је преведена и публикована на српском језику 2013. године, међутим, наилазила је врло често на негативне коментаре ширег читалачког опуса, због субјективности и пре свега необавештености о личностима и догађајима. Говорећи о југословенској емиграцији, Лорен Лис (Lorraine M. Lees, *Yugoslav-Americans and National Security during World War II*, 2007) анализирала је проблем двојног идентитета људи који су делом и даље Американци а делом и даље осећају припадност народима из којих су потекли. У посебном фокусу њеног рада нашли су се међуетнички сукоби запослених у Центру, које је она сагледавала као безбедносни проблем САД-а.

Целокупна анализа објављених радова који су, барем фрагментарно дотицали и рад Југословенског информационог центра наводи на закључак да се о овој установи и даље не зна довољно и да је неопходно да она буде предмет једног целовитијег истраживања заснованог пре свега на примарним историјским изворима.

Методологија рада, условљена природом теме и типом корпуса, своди се на ексцерпцију грађе и њену исцрпну анализу и обраду предмета истраживања у виду тематски и структурно омеђених поглавља.

Структуру рада поред садржаја, предговора, уводних и закључних разматрања, списка извора и литературе, чине четири централна поглавља, у оквиру којих је по тематском принципу обрађена сама суштина предмета истраживања. Ова четири поглавља представљају и централни део рада који је уједно и најобимнији.

У поглављу *Формирање југословенске делегације и њен одлазак у САД* се говори о формирању групе министара који се у својству владине мисије упућују у САД, њиховом раду. Поглавље садржи и краћи осврт на проблеме на које су наишли, разлоге због којих је долазило до несугласица међу чиновницима и анализирање њихових активности у затеченој друштвеној и политичкој атмосфери.

У другом поглављу *Образовање Информационог центра* се говори о формирању владиног тела у циљу вршења пропагандне службе и обавештавања јавности о догађајима у Југославији и на Балкану. У њему су представљени неки од значајнијих протагониста Центра, иницијална организациона структура установе, односи са владом у Лондону, савезничким установама и послаником Константином Фотићем.

Поглавље *Промене у Информационом центру* прати почетак опште кампање против генерала Михаиловића, пропагандног и медијског сукоба међу запосленима у Центру и свеукупне промене политичке и идеолошке оријентације једног броја сарадника Центра. Извесна пажња посвећена је и улози Коминтерне и совјетских власти у овим догађајима, као и реакцијама америчке јавности и југословенског исељеништва на нови пропагандни курс.

Последње поглавље под називом *Реконструкција Информационог Центра и његово гашење* представља след догађаја који су уследили након нове реконструкције југословенске владе у Лондону, укидању владине Мисије, реорганизацији рада Центра али и његовог гашења због немогућности успостављања првобитно намењене функције.

Увод

Нацистичка Немачка напала је Краљевину Југославију 6. Априла 1941. године, без претходне објаве рата, бомбардовањем Београда и других градова у земљи. Југословенска влада на челу са генералом Душаном Симовићем на власт је дошла војним пучем 27. марта, уз значајно учешће британских агентура. Немачки напад је дочекан у потпуности неспремно а чланови владе су рапидно напуштали Београд. Влатко Мачек је већ 10. априла напустио владу, а сам Симовић је тек 13. априла први пут присуствовао седници владе на Палама. Заједно са краљем, баном Шубашићем³ и појединим истакнутим страначким првацима али у окрњеном саставу, на путу од Београда до Никшића, Симовићева влада је, упркос његовим оптимистичним изјавама, 15. априла 1941. напустила земљу. Генералу Данилу Калафатовићу наложено је да потпише безусловну капитулацију а земља је убрзо окупирана од нацистичке Немачке и њених савезника.

Влада је остала без представника Црне Горе и босанско-херцеговачких муслимана, јер је Марко Даковић настрадао у авионској несрећи при пребацивању са импровизованог никшићког аеродрома у Грчку, „да се у слободи са нашим савезницима настави борба”⁴, док је Џафер Куленовић напустио владу још у току повлачења ка Никшићу. Франц Куловец, Корошчев наследник је погинуо приликом бомбардовања Београда, а на његово место у владу је као представник Словенаца ушао Франц Сној.⁵ За словеначке представнике се сматрало да су дуго чинили најјединственију групу у југословенској емиграцији, групу која је у поређењу са хрватским а нарочито српским политичарима, била најчвршћа повезана.⁶

³ Иван Шубашић, (1892). рођен у Вуковој Горици, недалеко од Карловца. Школовао се у селу Прилишћу и Карловцу. Студирао је на Богословији али се после две године студија преместио на Правни факултет у Загреб. Почетак Првог светског рата га је послао на српски фронт. Ту је био осуђен на смрт због велеиздаје али је уочи напада на Црни Врх помилован. Касније је, због успеха у отсутним борбама и истакавши се 1918. у пробоју солунског фронта одликован орденом „Белог орла са мачевима”. По повратку, завршио је студије правног факултета, докторирао на истим. Након уједињења био је разочаран приликама у Југославији и положајем у којем се нашао хрватски народ, па је понесен сељачким покретом, ступио у Хрватску сељачку странку. Убиство краља Александра, долазак Павла на положај намесника, пратило је пуштање Мачека на слободу, а Шубашић је тада постао спона између ХСС-а и Павла за решење хрватског питања. Влада Драгише Цветковића је имала у програму споразум са ХСС-ом о решењу хрватског питања. Убрзо је 1939. закључен споразум између кнеза Павла и Мачека о формирању и компетенцијама Бановине Хрватске а Шубашић је по жељи Павла био именован баном Бановине Хрватске. На положају бана дочекао је државни удар 27. марта 1941. године и напад осовинских сила на Југославију. (Dragovan Šepić, *Vlada Ivana Šubašića*, 16–17.)

⁴ Драгиша Д. Васић, *Дјелатност Бранка Чубриловића у избјеглиштву 1941–1945*, Бањалука 2007, 75.

⁵ Mirjana Stefanovski, *Srpska politička emigracija o preuređenju Jugoslavije 1941–1943*, Beograd 1988, 116.

⁶ Исто, 127.

Ова група је бринула првенствено о ономе што се тицало тадашњих и будућих егзистенцијалних словенацких проблема⁷.

Након што је 17. априла одржала своју прву седницу у избеглиштву, дошло је до заоштравања односа међу члановима владе, поводом пројектоване изјаве за штампу председника Симовића у којој је речено да је „издаја хрватских трупа била узрок брзог војничког слома у априлском рату“.⁸ Питање одговорности за војне неуспехе се провлачило кроз време и при сваком наредном неслагању, било једно од камена спотицања. Симовићева влада је у договору са Енглезима отпутовала у Јерусалим, где је влада стигла 28. априла⁹. У договору, овде су остали до краја јуна 1941. године и ту је формирано владино прво седиште и објављена прва декларације владе у којој је формулисан њен политички програм и ратни циљеви Југославије. То је уједно била и једина политичка декларација на којој су се служили представници грађанских странака у избеглиштву.¹⁰

Окупација земље, анексија југословенских територија и стварање тзв Независне државе Хрватске поставили су пред владу као основни задатак обнову независности и територијалног интегритета Југославије. У вези са тим им је као нова подршка била неопходна реч и британске и америчке владе да се неће признавати извршене територијалне промене и обећања у погледу рестаурације југословенске државе.¹¹

Југословенска влада која се нашла у емиграцији прихваћена је од савезника као једини уставни представник Краљевине Југославије. Углед стечен од марта 27. марта додатно је допринео да влада и краљ Петар II Карађорђевић буду сматрани како се истиче, носиоцима државноправног и међународног континуитета југословенске државе¹². Признавањем владе суштински је поштована целина територије Краљевине Југославије, независно од чињенице да је тај простор, вољом Немачке распарчан и подељен између ње и њених савезника. Порази и акти сепаратизма за савезничке државе у првом маху су слали поруку да нису били од суштинске важности, јер деобу Југославије није признала ниједна савезничка држава. Изјаснивши се за борбу против окупатора, југословенска влада је и

⁷ Мира Радојевић, „Избегличка влада Краљевине Југославије и југословенска државна идеја“, у зборник радова *Други светски рат – 50 година касније*, Подгорица, 1997, 224.

⁸ Mirjana Stefanovski, *nav. delo*, 117.

⁹ Коста Николић, *Влада Краљевине Југославије у Другом светском рату 1941–1945*, Београд 2008, 9.

¹⁰ Mirjana Stefanovski, *nav. delo*, 120.

¹¹ Dragovan Šepić, *nav. delo*, 24.

¹² Коста Николић, *Влада Краљевине Југославије у Другом светском рату 1941–1945*, 10.

формално била прихваћена као влада савезничке државе. У изјави датој крајем 1941. године британски премијер Винстон Черчил је потврдио да је влада Краљевине Југославије задржала све атрибуте суверене власти.¹³ Влада Сједињених Америчких Држава је, иако формално неутрална, подржавала Велику Британију и осудила напад на југословенску државу уверавајући југословенску владу да не признају поделу југословенске територије.

Влада је на свом путу вршила овлашћења из своје надлежности по тада важећем Уставу из 1931. године. Изјавом од 4. маја (Јерусалимска декларација) потврдила је да се наставља рат против окупаторских земаља. Напуштање националне територије објашњавано је потребом очувања угроженог државног суверенитета земље. Територијална подела Краљевине Југославије била је супротна важећем међународном праву које је забрањивало комадање територије од стране привременог победника.¹⁴ У изјави од 4. маја влада је истакла свој ратни циљ: успостављање територијалног интегритета, независност државе и пуну слободу свих Срба, Хрвата и Словенаца. Истим актом осуђено је стварање Независне Државе Хрватске и означено као неприхватљиво анектирање југословенских територија од стране суседних земаља.¹⁵

Током боравка у Палестини, влада је улагала много напора како би се размотриле све опције о своме пресељењу. Министри нису били задовољни боравком у манастиру Тантури а постоја је и могућност проширења ратних сукоба на ту територију. Истовремено, влада је требала да делује у неком од светских центара моћи. С обзиром да је Велика Британија тада била једина велика антифашистичка сила у рату, Лондон је узет као будуће средиште владе. Британске службе су пратиле све важне догађаје и промене везане за емигрантску владу уз посебну заинтересованост да се њена будућа активност одвија под покровитељством Лондона, а не неког другог центра.

Са друге стране, министри су се слагали о потреби деловања у САД и у Москви,¹⁶ иако су поделе и сукоби у влади настављени. Подељена првенствено на српско и хрватско крило, влада није успела да делује као јединствено тело. Руководство хрватске сељачке странке називало је своје министре у влади „делегацијом“ која је радила у саставу Јурај

¹³ Коста Николић, *Влада Краљевине Југославије у Другом светском рату 1941–1945*, 10.

¹⁴ Више о томе у Драган Алексић, „Подела Краљевине Југославије 1941. године у светлу међународног права“ у зборник радова *Срби и Југославија*, Београд 2007, 45–60.

¹⁵ Коста Николић, *Влада Краљевине Југославије у Другом светском рату 1941–1945*, 10.

¹⁶ Драгиша Д. Васић, *нав. дело*, 83.

Крњевић, („шеф делегације“) Јосип Шутеј, Рудолф Бићанић и Иван Шубашић. По доласку у Палестину, хрватска „делегација“ је 29. маја 1941. године одржала први састанак, без знања владе, где је закључено да се задржи статус Бановине Хрватске и да Иван Шубашић отпутује у САД, како би придобио хрватску емиграцију. Остали би по задатку наставили рад са владом и јачање хрватске позиције.¹⁷

У новој ситуацији, влада је наставила са својом активношћу као највиши орган власти. Упоредо са одлуком о наставку рата, отпочео је рад на формирању југословенских како оружаних тако и пропагандних јединица и одељења ван отаџбине. Вођени различитим циљевима и идејама, њихова улога је била да обавештавају, охрабрују али и прибављају подршку великих сила без чије се подршке влада не би могла упустити у оружану борбу са непријатељем који је већ радио на уништењу државе. Непрекидни сукоби су приморали генерала Симовића да већ 21. августа изврши реконструкцију

др Иван Шубашић (1892–1955)

владе. Но, иако су се против Симовића окретали не само већина српских министара у влади, већ и група млађих официра, учесника удара од 27. марта, он се пак одржавао захваљујући потпори хрватских, словеначких и појединих српских министара али и неизоставној британској подршци.¹⁸

¹⁷ Коста Николић, *Савезници, четници и партизани у Другом светском рату*, Београд 2018, 25.

¹⁸ Коста Николић, *Владе Краљевине Југославије у Другом светском рату 1941–1945*, 12.

Формирање југословенске делегације и одлазак у САД

Током Другог светског рата јавност САД-а и велики делови друштвене и политичке елите су подржавали све антифашистичке земље, независно од величине. Вођен тиме, Слободан Јовановић је настојао да југословенској влади обезбеди што већу помоћ Сједињених Америчких Држава, јер су оне биле од посебног значаја за владу Краљевине Југославије у околностима када су представници владине делегације радили на придобијању подршке јавности северног америчког континента.

Југословенско исељеништво у Америци¹⁹, понајвише старијих генерација које су се доселиле практично и пре уједињења или у првим година након тога, уистину није имало развијено осећање за Југославију као целину. Подвајања посебно међу српским и хрватским становништвом је несумњиво постојало још и тада, а о међусобним препиркама и касније о раду чланова владине мисије у САД, о деловању посланика Константина Фотића²⁰, влада у Лондону је добијала опречне вести и тумачења, у којима је све више превладавао тон међусобних оптуживања. Кључни сукоб, који ће касније узроковати многе полемике и поделе у влади, било је разилажење између југословенског посланика у Вашингтону и главних представника хрватског исељеништва.²¹ У првим вестима које је влада добила од Фотића, представницима ХСС у Америци је замерано да у својим иступањима издвајају националну индивидуалност Хрвата и да је њихов основни циљ био да у међународном контексту поставе на разматрање хрватско питање и обезбеде савезничко признање

¹⁹ О томе више у Весна Ђикановић, *Исељавање и живот југословенских исељеника у Сједињеним Америчким Државама: 1919–1941*, Београд 2008.

²⁰ Константин А. Фотић (1891–1959) рођен године у Шапцу. Школовао се у Шапцу и Београду, студирао у Бордоу и докторирао 1914. године у Паризу. Био је учесник Балканских и Првог светског рата, из којих је изашао као коњички капетан прве класе. Крајем 1915. године прешао је у дипломатску службу и постао један од најистакнутијих дипломата Краљевине Југославије. Током рата је службовао на Крфу, у Берну и Паризу. На Конференцији мира у Паризу био је секретар Делегације КСХС. Радио је у Бечу, Лондону и при Генералном секретаријату Друштва народа у Женеви где је једно време био стални делегат Југославије. Обављао је дужност директора Политичког одељења МИП-а, а 1930 године постао је помоћник министарства иностраних послова. Октобра 1935. године стигао је у Вашингтон где је остао до краја каријере, најпре као посланик а од септембра 1942. године по подизању ранга дипломатског представништва и као први амбасадор Југославије у САД. Пензионисан је 1944. године, од стране Шубашићеве владе, због подршке покрету генерала Драже Михајловића. На суђењу Михаиловићу (1946) осуђен је на 20 година тешке робије, 10 година губитка политичких и грађанских права и држављанства и одузимања целокупне имовине. После рата био је близак српским емигрантским круговима. Умро је у Вашингтону. Написао је мемоаре о Другом светском рату. (АЈ, 371, Посланство Краљевине Југославије у Сједињеним Америчким Државама – Вашингтон 1918–1945, 69–91; АЈ, 334, МИП – персоналије, 199–522, досије Константина Фотића; *Архив*, часопис архива Србије и Црне Горе, година VIII, број 1–2, Београд 2007, 194.

²¹ Mirjana Stefanovski, *nav. delo*, 139–140.

државне независности.²² Са друге стране, влади у Лондону су истовремено пристизали телеграми о деструктивном и националистичком деловању Фотића – о наводном отежавању рада владине мисије, подржавању српско-хрватског сукоба међу иселјеницима и инструисању листа *Србобран* у смеру придубљивања међунационалног сукоба. Шубашић се изјаснио против таквог писања *Србобрана* сматрајући да је то увредљиво за целу Владу. Критиковао је Фотића док је за конзула Мирковића у Чикагу писао да се он води као „конзул српски а не југословенски“.²³

Константин Фотић (1891–1959)

У Вашингтону је вест о нападу на Југославију примљена у напетој атмосфери. Државни секретар САД је, према наводу Константина Фотића, осудио „варварску немачку инвазију на Југославију као још један корак у намераваном освајању света“.²⁴ Председник Рузвелт је дан по бомбардовању Београда послао поруку краљу Петру II која је гласила : „Сједињене Државе су дубоко потресене ничим изазваном и немилосрдном агресијом на народ Југославије. Влада и народ Сједињених Држава с дивљењем прате храбру самоодбрану народа Југославије, која представља најсветлији пример њиховог традиционалног јунаштва“²⁵. Изражавајући жељу да отпор овом нападу буде успешан, председник је уверавао краља да ће Сједињене Државе обезбедити сву неопходну материјалну помоћ.

Влада је у иностранству наставила да води пројугословенску политику, не осврћући се на националне поделе и сукобе међу Србима, Хрватима и Словенцима. Као заједнички именитељ краља и политичких представника истицала се као бранилац државног суверенитета међутим, како се током рата увек води неколико борби на различитим фронтовима, тако се и сама влада нашла на искушењу питањем националног јединства, вере у заједничку будућност и борбе за првобитне идеале. Рад је водила преко својих

²² Mirjana Stefanovski, *nav. delo*, 140.

²³ Коста Ст. Павловић, *Ратни дневник 1941–1945*, Београд 2011, 89.

²⁴ Константин Фотић, *Рат који смо изгубили. Трагедија Југославије и погрешка Запада*, Београд 1995, 74.

²⁵ Исто, 74–75.

дипломатских представништава и информативних центара у савезничким и неутралним земљама, радећи и међу југословенском економском емиграцијом у САД и Јужној Америци. Поред британске помоћи Краљевина Југославије је располагала и делом златних резерви Народне банке Краљевине Југославије пренетим уочи рата у иностранство и златом изнетим при напуштању земље. Фотић је био задужен и за питање пребацивања ових златних резерви из Лондона у Њујорк.²⁶

Владини представници заступали су Југославију у свим савезничким и међународним установама и организацијама. Од великих сила једино је СССР маја 1941. године прекинуо дипломатске везе са југословенском владом у избеглиштву, обновљене у лето 1941. године, чиме је практично признао поделу Југославије, образлажући прекид односа чињеницом да совјетска влада није у вези са владом Краљевине. Иза читаве приче је стајало врло једноставно објашњење – влада је била непријатељски настројена према СССР-у а ни сам Совјетски Савез није прихватао ову владу.²⁷ У корену овог проблема треба потражити и одговоре за поновну промену односа Совјетског Савеза према Краљевској влади и четницима у другој половини 1942. године, и окретање партизанима. Стари и заташкани проблеми изједали су владу изнутра. Подељена на српско и хрватско крило, влада никада није успела да постане јединствено тело. Један од разлога међусобног сукоба министара је био и однос према опстанку Југославије, за коју су били представници Самосталне демократске странке (С. Будисављевић, С. Косановић²⁸, В. Вилдер), Југословенске националне странке (Ј. Бањанин, Б. Јевтић, П. Живковић) и поједини демократи (М. Грол, Г. Анђелковић) или формирање самосталне Србије за коју су се залагали остали српски министри у влади.²⁹ Хрвати су наставили да воде политику заокруживања националне државности а први већи сукоби са српском емиграцијом избили

²⁶ Наташа Милићевић, „Константин Фотић – дипломата од каријере“, *Историја 20. века*, бр.1, Београд 1998, 161.

²⁷ Branko Petranović, *Istoriја Jugoslavije 1918–1978*, Beograd 1980, 210.

²⁸ Сава Косановић (1896–1956) политичар и правник; У политику се укључује као лични секретар Светозара Прибићевића, шефа Самосталне демократске странке, а убрзо и као народни посланик. Од 1926. године заузима положај главног секретара Самосталне демократске странке. На изборима 1939. изабран је за сенатора. Уређивао је ревију Воља. 1944. године после затварања Центра, радио је у Комитету за обнову земље(?) а 1944. приступио влади Тито–Шубашић. Након тога, министар индустрије и амбасадор у САД. Члан владе и члан СИБ-а до 1953. године (Архив Југославије, 38, Централни пресбиро Председништва Министарског Савета Краљевине Југославије 1929–1941, 107–245; Драгољуб Јовановић, *Медаљони*, књига IV, Београд, 2008, 140–143.)

²⁹ Мира Радојевић, *Научник и политика: Политичка биографија Божидара В. Марковића (1874–1946)*, Београд 2007, 383; Коста Николић, *Влада Краљевине Југославије у Другом светском рату 1941–1945*, 15–16.

су по пристизању вести о злочинима над српским народом у НДХ. У први мах оне су деловале спорадичне и сматране су жељом да се створе међусобне варнице, међутим, како су информације постајале учесталије и опширније, а самим тиме и уверљивије, Хрвати су покушавали да одговорност пребаце у туђе двориште, овом приликом у српско, бранећи се сада не негирајући злочине, већ правдајући их тобожњом предратном великосрпском хегемонијом У раду владе учествовао је и бан Бановине Хрватске, Иван Шубашић.³⁰

Ова влада која је, од стране савезника често окарактерисана и као најсвађалачкија, имала је поред свих свађа и међусобних сукоба које су је пратиле од првог до последњег дана и друге слабе тачке у односу на све емигрантске владе које су потражиле уточиште на острву. Покушај да се створи војска у иностранству се показао као велики промашај, јер тако нешто није било могуће. Посебно од децембра 1941. године било је јако тешко мобилисати југословенске исељенике у САД, јер су се сада и Рузвелт и САД нашли у рату. Југословенске власти радиле су и на организовању батаљона од заробљеника Словенаца који су служили у војсци у Северној Африци и и у томе само делимично успели.

На седници владе од 11. фебруара 1942. године размотрена је будућа политика Југославије према САД-у.³¹ Влада је формирала *Комитет обнове и помоћи* са седиштем у Њујорку. У Комитет су ушли министри Франц Сној, Богољуб Јефтић, Миша Трифуновић, Божидар Марковић, Бранко Чубриловић³² Хрватске Иван Шубашић. За председника Комитета постављен је Сава Косановић. Према програму владе, овај комитет имао је задатак да припреми и обезбеди техничку и материјалну помоћ од САД-а. Међутим, због

³⁰ Dragovan Šepić, *nav.delo*, 25.

³¹ *Zapisnici sa sednica Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije 1941–1945*, Beograd 2004, (59. Записник седнице министарског савета од 11.2.1942.)

³² Бранко Чубриловић (1894–1962) рођен у Босанској Градишци. лекар у Сарајеву, Бањалуци и Бањи Врућици. Припадао је младобосанском покрету и зато је у аустроугарским затворима против Први светски рат (1914–1918). Између два светска рата био је активан у опозиционој Земљорадничкој странци (званични назив је био Савез земљорадника). Био је претседник Лекарске коморе Врбаске бановине. Оснивач је бањалучког часописа *Развитак*. У Другом светском рату (1939–1945) био је министар у владама Драгише Цветковића, Душана Симовића, Слободана Јовановића и Милоша Трифуновића. Био је председник *Комитета за обнову и исхрану земље*, основаног на седници владе 13. 10. 1941. (АЈ, 38–107–245; *Zapisnici sa sednica Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije 1941–1945*, 45. (записник седнице министарског савета од 13.10.1941, 55); Драгиша Д. Васић, *нав.дело*, 11, 89;)

Делегације су имале задатак да у форми министарског комитета раде на јачању југословенског утицаја у поменутих земљама као и да обављају све поменуте послове. *Zapisnici sa sednica Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije 1941–1945*, 31; Dušan Pleča, *Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku Drugog svjetskog rata*, Beograd 1962, 13; Милош Трифуновић, Емигрантске успомене, Земун 1998, 92–93; Bogdan Krizman, *Jugoslovenske vlade u izbjeglištvu 1941–1943*, Ljubljana 1981, 14; Mirjana Stefanovski, *nav.delo*, 137.)

међусобне борбе представника грађанских политичких група, Комитет је веома брзо угашен.³³

Одлазак делегације у Америку

Иако је Велика Британија сматрана највећом подршком Краља и емигрантске владе, југословенска влада није желела да се веже искључиво и само за Лондон. Као могуће поље за сарадњу и добар ослонац, сматрана је Северна Америка, нарочито од краја 1941. године кад су и САД званично ушле у рат, објавивши рат Јапану и силама Осовине. Још током боравка у Палестини, на седници владе од 12. маја је размотрена међународна политика владе, начелно је замишљено да се један део министара упуту у САД и Канаду³⁴, у својству владине мисије са циљем да упуту јавно мњење у стварно стање у земљи и да утиче на прикупљање материјалне помоћи и мобилизацију добровољаца међу југословенским исељеницима који су били спремни за одлазак у рат. Тако су у Лондон у пратњи Краља отпутовали Симовић, Крњевић, Јовановић, Нинчић, Шутеј и Михо Крек³⁵ уз план да им се накнадно придруже и Грол, Будисављевић, Бањанин и Гавриловић³⁶. Министри су распоређени тако да су у САД били упућени : Иван Шубашић, Богољуб Јевтић, Сава Косановић, Божа Марковић и Франц Сној а у Канаду Милош Трифуновић³⁷, Богољуб Илић, Бранко Чубриловић. Од свих чланова Мисије једино је бан Шубашић ишао као самостална

³³ Dušan Pleča, *nav.delo*, 135.

³⁴ У Канади је планиран центар за обуку америчких добровољаца за југословенску војску (Драгиша Д. Васић, *нав.дело*, 84.)

³⁵ Михо Крек (1897–1969) рођен у Лосковици. Образовао се на загребачком и на љубљанском Универзитету. Докторирао је права. (АЈ, 38–107–245)

³⁶ Милан Гавриловић (1882–1976) рођен у Београду где је и завршио Правни факултет. Докторске студије права завршио у Паризу. Као чиновник Министарства иностраних послова служио је у Београду, Лондону, Атини, Берлину и Риму. Приликом успостављања дипломатских односа са Совјетском Русијом именован је за посланика у Москви. Био је главни секретар Земљорадничке странке а касније и њен претседник. Сарађивао је у многим дипломатским и литералним листовима, као и у дневним листовима Одјеку, Политици и у Српском књижевном гласнику, у коме је неко време писао политичку хронику. Аутор је дела „Лета е л дроа“, „Југословенски проблем“, „Политичко–привредна демократија“. ((АЈ, 38–107–245; АЈ, 334, Министарство иностраних послова Краљевине Југославије 1918–1945, персоналије, 145)

³⁷ Милош Трифуновић (1871–1957), рођен у Ужицу. Завршио је Филозофски факултет у Београду. У Краљевини Србији 1903. године први пут изабран за народног посланика, као члан Народне радикалне странке радећи као један од њених најактивнијих чланова. Током Првог светског рата постављен за министра просвете и црквених послова (1917–1918) у влади Николе Пашића. После уједињења вршио функцију министра просвете, вера и грађевина у кабинетима С. Протића, Н. Пашића и Н. Узуновића. Радио је у политичким листовима *Одјеку* и *Самоуправи*, као и у књижевно–политичким часописима *Новом животу* и *Српском књижевном гласнику*. ((АЈ, 38–107–245; Драгољуб Јовановић, *Медаљони*, књига III, Београд, 2008, 105)

личност, траживши да се одлуке Владе не односе на њега, а он ће се бавити хрватском емиграцијом. Сматрао је да му припада не само самосталнији положај већ је представљао свој долазак као долазак високог државника. За секретара је ангажовао Анте Смит-Павелић, предратног дипломату.

Министри у САД, чланови владине мисије, с лева на десно:
Франц Сној (1902–1962), Сава Косановић (1894–1956) и Бранко Чубриловић (1894–1962)

На челу министарске делегације упућене у САД формално је, као најстарији по рангу стајао министар Богољуб Јевтић.³⁸ Од њега се очекивало да предводи остале министре и чланове делегације, али у том задатку је заказао. Тачније, за тај посао се инвестирао знатно мање од осталих. Поред делегације, влада је у САД упутила групу југословенских новинара, од којих се при амбасади у Вашингтону током 1941. године формирао Прес-биро за Америку и са њима су пошли и политичари Петар Живковић, Крста Милетић, Божа Максимовић, Франц Грабовшек и Борис Фурлан³⁹ (Фурлан је касније радио као помоћник Франца Сноја). Нешто касније мисији се придружио и Миша Трифуновић а по доласку Милана Гавриловића у Лондон, и Бранко Чубриловић и Иван Чок (са задатком да ради за уједињење свих словеначких земаља у оквиру Југославије). Средином 1942. године и Анђелковић није успео да се усклади са проблемом политичке изолације у Лондону па је отпутовао прво у САД па онда у Јужну Америку.⁴⁰ У Њујорку је непосредно пре тога 16.

³⁸ Dragovan Šerić, *нав. дело*, 25.

³⁹ Борис Фурлан (1894–1957), адвокат и универзитетски професор. Докторирао је права 1920 у Болоњи. Министар просвете у влади Ивана Шубашића. Професор Универзитета у Словенији. (Enciklopedija Slovenije, 3, Martin Jevnikar, 162; Primorski slovenski biografski leksikon, Boris Sancin, 393–394)

⁴⁰ Mirjana Stefanovski, *нав. дело*, 137–138.

маја 1941. године основано *Друштво пријатеља Југославије* у чији одбор су касније приступиле истакнуте југословенске и америчке личности.

Долазак југословенске делегације у Америку праћен је будним оком света. Спекулисало се о циљу њиховог доласка, саставу делегације. Ни сама делегација није имала сасвим јасну слику шта је очекује у Америци. Завладало је мишљење да ће мисија преузети државну политику и бити, како Богдан Радица⁴¹ бележи, „нека мала влада на овоме континенту”.⁴² Утисак је да је сврха њиховог доласка била преувеличана и да су сматрали да њихов долазак у САД представља својеврстан важан потез за остваривање контаката. Једно је међутим било сигурно – долазак делегације је најављивао сукобе са Константином Фотићем.

Константин Фотић, као југословенски посланик и као службени представник Југославије у САД, није са великим усхићењем и позитивним реакцијама дочекао вест о доласку чланова југословенске делегације.⁴³ У чему је била основа овог проблема? Гледајући са дипломатске стране, посланик односно амбасадор једне земље који је по задатку постављен у посланство или амбасаду у неку другу земљу, једини је био надлежан и акредитован да тумачи и заступа ставове своје владе. Нико ко самостално дође не може водити разговоре са високим круговима земље домаћина без његове сагласности. Из позиције Константина Фотића, долазак министра и делегације виђен је као могући покушај

⁴¹ Богдан Радица (1904–1993), рођен у Великом Варошу у Далмацији. Студирао је у Љубљани а касније је наставио своје школовање у Италији и Француској. Године 1940. долази у Београд где је био именован за помоћника Шефа Централног Пресбиороа. Касније је премештен у Вашингтон где је радио као аташе за штампу. Крајем 1941. године су из Хрватске почели стизати извештаји о страшним покољима Срба, и тада се ствара већи јаз између Срба и Хрвата у министарском и политичком окружењу. Хрвате су називали усташама. Наводно Радица није поздравио оснивање НДХ и жалио је за сваким настрадалим Србином, али слушајући и читајући српске нападе на Хрватску, био је свестан да не сме мировати. Придружио се пријатељу и бившем југословенском дипломати Анте Смит–Павелићу, па су њих двојица у непотписаним чланцима настојали уверити америчку јавност да су усташе мањина међу Хрватима и да нису Хрвати срушили Југославију, већ београдска мегаломанија и неспособност; да је већина Хрвата била и остала на страни Савезника. Након Шубашићевог доласка у Америку, убрзо се придружио Радици и Павелић–Смиту. Када је Шубашић пошао у Лондон да створи нову југословенску владу, Радица је још неко време остао у Америци; добро се пласирао у америчкој штампи, па је живео од писања. Но, њега је вукла политичка арена па је решио да се врати кући, па је крајем октобра 1944. пошао на пут назад. Почетком марта 1945. стигао је у Београд. (АЈ, 38–2, персонелије; Bogdan Radica, *Živjeti, nedoživjeti, Uspomene hrvatskog intelektualca kroz moralnu i ideološku krizu zapada*, knjiga prva, Minhen–Barselona, 1982, 105–111; Bogdan Radica, *Hrvatska 1945*, Minhen–Barselona 1974, 364.)

⁴² Bogdan Radica, *Živjeti, nedoživjeti, Uspomene hrvatskog intelektualca kroz apokalipsu Jugoslavije*, knjiga druga, Minhen–Barselona, 1984, 127.

⁴³ Нинчић је 26. августа 1941. године упутио Фотићу телеграм у коме га обавештава о доласку делегације. (*Југословенско–амерички односи 1918–1945*, Београд 2015. (приредили Предраг Крејић и Митар Тодоровић), 336–337)

за рушење његовог интегритета и ексклузивности саобраћања са високим званичницима САД-а.⁴⁴

Долазак је створио и извесне техничке потешкоће, јер влада Сједињених Држава, која је још увек била неутрална, није желела да произведе утисак да је дозволила да се у САД образује представништво владе у изгнанству. Како би се избегла неугодна ситуација, Стејт департамент је одлучио да чланови југословенске владе морају обезбедити званично боравиште у Канади, „а потом могу у Сједињене Државе доћи као посетиоци и остати колико желе“⁴⁵. О плану доласка делегације се није знало ни у Канади: Владимир Вукмировић, генерални конзул у Монтреалу, упутио је телеграм влади у Лондону да је о доласку чиновника сазнао преко штампе и тражио објашњења везана за настану ситуацију.⁴⁶ Чланови Мисије, а понајвише Сава Косановић, инсистирали су на томе да је разлог за проблем њиховог остајања у Америци лично Константин Фотић. Оптуживали су га да због њега нису имали уредне визе којима би им био омогућен останак у земљи : „Зато смо упућени половином јуна из Јерусалима у Кептаун у Јужну Африку, где смо проборабили месец дана. Озбиљно је тражен начин како да идемо у Америку, уместо преко Атлантика, преко Индије“, наглашавајући да је Фотић на све начине покушао да спречи њихов долазак на континент, одлажући долазак и упућујући владину мисију да иде знатно дужим путем.⁴⁷ О овоме га је, наводно по коначном пристизању, обавестио и уредник *Србобрана*. Фотић као посланик није био у могућности да одлучује о судбини останка или одласка владине мисије, односно њених чланова. Али је најлакше било осудити Фотића – да је он све већ био припремио тако да чланови мисије не могу остати, да је планирао да и даље сам врши функцију представника југословенске владе у Вашингтону, као њен једини службени представник.

Осим тога, посланик Фотић је извештавао да Мисија не може остати у Америци већ да чланови морају отпутовати у Канаду, где ће бити њихово стално боравиште, због тога што северни континент још увек није био у рату са силама Осовине, те да на територији

⁴⁴ Готово истоветна ситуација је била када је Давид Албала у својству изасланика кнеза Павла посетио САД. Фотић је и тада покушавао да се постави као посредник између њега и председника САД-а. (више о посети Давида Албале САД-у у :Milan Koljanin, „Друга мисија Др. Давида Албале у Сједињеним Америчким Државама 1939–1942. године“, у *Zbornik 8*, студије, архивска и мемоарска грађа, Београд 2003, 7–75.

⁴⁵ Матјаž Клеменчић, *Амерички Словенци у НОБ у Југославији*, Марибор, 1987, 172; Константин Фотић, *нав. дело*, 88.

⁴⁶ АЈ, 420, Генерални конзулат Краљевине Југославије у Монтреалу 1922–1923, 1926–1932, 2–2.

⁴⁷ Сава Косановић, *Шта се могло видети из емиграције (Неколико докумената)*, Београд 1945, 8.

САД не могу становати активни министри једне земље која је у рату и да су већ због исте ствари одбијени чланови делегација Белгије и Луксембурга.⁴⁸ Министрима је обећавана могућност да повремено долазе у САД али читаво питање је, како истиче Трифуновић, „врло брзо решено, са уласком САД-а у рат“.⁴⁹

Почетком новембра 1941. године, Мисија се већ настанила у Њујорку, када и почиње њен активнији политички рад. Разлози доласка Мисије и свих оних који су тада дошли се могу посматрати из више перспектива, зато се и чини да су они доста комплекснији но што је то првобитно замишљено. Као званична улога Мисије истакнута је потреба да се прикупи извештај број добровољаца од југословенских сународника за војску која би била послата у Египат. Но, одмах по доласку, било је јасно да ће то бити готово немогуће. Сви они који су се настанили на овом простору су се већ самоиницијативно осећали грађанима САД-а и није било лако пронаћи оне који су само чекали да буду позвани да постану војници војске Краљевине Југославије. Иако се већина становника саосећала са губицима у матичној земљи, мотивација за ратовањем је била на ниском нивоу. А томе се може придодати и не мање значајна чињеница да су Срби и Хрвати у САД-у били љуто завађени, па се тај сукоб манифестовао кроз све листове, и српске и хрватске и словеначке, а неслога је одјекивала и у Канади и у Јужној Америци. Није било ни речи о заједничком деловању, могућности да се лични сукоби потисну и уједине у борби за Југославију. Емиграцију Срба у Америци чинили су углавном Срби из Херцеговине, Лике, Далмације, далматинских острва и Црне Горе. Под оштром пропагандом Стојана Прибићевића, сина Светозара Прибићевића, Словенца Луја Адамича⁵⁰, Хрвата Томишића, Крешића, већина југословенских емиграната,

⁴⁸ АЈ, 103, Емигрантска влада Краљевине Југославије 1941–1945, 75–304.

⁴⁹ Милош Трифуновић, *нав. дело*, 93.

⁵⁰ Луј Адамич (1898–1951) амерички књижевник словеначког порекла, добитник Пулцерове награде за књигу „Повратак коренима“. У Америку је емигрирао са 14 година, објавио је многобројне радове широм САД. је био и члан одбора Већа за америчко јединство до пред крај 1942/1943. године, чији је циљ био мобилизација нације за ратне напоре земље. Био је и уредник часописа те организације. Крајем 1942/почетком 1943. године дао је оставку у Већу због неслагања у вези са односима према Југославији. Заступао је левичарске идеје и писао је чланке против режима у Југославији. Објавио је неколико запажених дела – *Two Way Passage* (1941), *My Native Land* (1943), *Dinner at the white House* (1946) и књигу *The Eagle and the Roots* објављена 1952. постхумно. У књизи *My Native Land* приказао је своју подршку партизанима. О Михаиловићу је писао „као о човеку прошлости“. Изнео је како је у савезничкој штампи стварана легенда о Дражи Михајловићу, како је она почела да се распада у лето 1942. када су чак и неки „комунисти спонзорисали митинге за величање и помоћ Михајловићу и четницима“, циљајући на Видовдански конгрес и „Слободну реч“ Адамич је истицао да образовање радничке класе мора да буде примарни задатак радничког покрета. Американци који припадају радничкој класи – сматрао је он – су неписмени у односу на политику, економију и културу и на тај начин постају жртве нелибералних и недемократских тенденција. Критиковао је КП САД као малу групу медиокритета која ради недемократски, по наређењу Коминтерне. То је изазвало жестоке осуде од комуниста

укључујући и један број Срба, вођени борбом за елементарну егзистенцију, заузимали су заједнички став са Хрватима.⁵¹

Луј Адамич (слика лево, 1898–1951) и Борис Фурлан (1894–1957) имали су велики утицај на словеначку емиграцију у САД

Јединства за борбу за тадашњу Југославију и династију на челу није било. Неки су били комунисти, Срби у већини монархисти и релативно најмногобојнији. Није тајна да су многи Хрвати били противници Југославије још од 1918. И закључује се да мржња према монархистичкој Југославији код Хрвата у Америци није изостајала, не либећи се да је и прикажу у својим листовима, не сакривајући задовољство што је Београд бомбардован и тешко страдао од немачког бомбардовања.⁵² Стварање Независне Државе Хрватске, напуштање југословенске војске и прилазак Павелићу од стране великог броја официра Хрвата, напуштање чиновничких положаја и одлазак неких од њих у Америку, пакт са Немачком, стварало је наду код америчких Хрвата да ће из рата Хрватска изаћи као самостална држава.

који су га напали као „буржујског писца и патриоту“. У тим нападима је најдаље отишао William Z. Foster у партијском часопису „New Masses“ где га је назвао фашистом. Истовремено, нападан је и од десничара, називан „црвени“ „притајени комунист“. У књизи „Повратак домородца“ изнео је чињенице које су теретиле владајуће кругове у Југославији између два рата. Писао је опширно о злочинима усташа, о исељеништву и њиховим проблемима (Коста Николић, *Савезници, четници и партизани у Другом светском рату*, 154–155; Gerald Gilbert Govorchin, *Americans from Yugoslavia*, Gainesville, University of Florida Press, 1961, 227–232; Milena Šotra Gaćinović, *Viđenja iz iseljeničkog života u Americi*, Beograd 1990, 315; Srđa Prica, *Amerika 1937–1945, Sarajevo 1988–1989*, 80.)

⁵¹ Милош Трифуновић, *нав. дело*, 99.

⁵² Исто, 99.

Нетрпељивост међу члановима владе расла је са разилажењем у идејама новог правца југословенске политике. Вести о страдањима Срба у окупираној Југославији стизале су од првих избегличких дана и додатно отежавале јединство у емиграцији. Атмосферу у влади из темеља је променио Меморандум Српске православне цркве о покољима Срба у НДХ. Меморандум је био сачињен јула 1941. године за немачког команданта Србије генерала Лудвига фон Шредера а допуњен и проширен, и коначно предат августа 1941. и његовом наследнику генералу Хајнриху Данкелману. Према историчару Ђоки Слијепчевићу који је лично учествовао у изради меморандума, рад на прикупљању података о покољима од српских избеглица из НДХ иницирао је професор Радослав Грујић. У писању учествовали су и професори Перо Слијепчевић и Момчило Селесковић. Меморандум је написан на основу изјава избеглица из НДХ, фотографија и писања усташке штампе. Ђ. Слијепчевић је тврдио да је меморандум потписао викарни епископ Валеријан. Историчар Вељко Ђ. Ђурић тврди да је потписник митрополит скопљански Јосиф, заменик заточеног патријарха Гаврила, јер је установио да је он потписан на свим преписима меморандума који се налазе у Архиву Синода.⁵³ Овим меморандумом црква је тражила заштиту од потпуног истребљења Срба. Погроми су представљани као право биолошко истребљење српског народа и број жртава се пео чак до шест стотина хиљада људи. Из овог текста се потпуније видео ужасан покољ Срба у НДХ.⁵⁴ Тензије су нарасле пошто је др Милош Секулић почетком новембра стигао из Цариграда у Лондон, када је уз Меморандум донео и низ фотографија српских жртава.⁵⁵ Дотадашње одбијање хрватских чланова владе да у јавности осуде погроме у НДХ кулминирало је њиховим одбијањем да присуствују конференцији владе коју је сазвао Симовић да би на њој Секулић представио свој извештај.⁵⁶

Хрватска политичка емиграција је одбијала да одлучно и недвосмислено осуди злочине у НДХ. То се такође односило и на Крњевића и Шутеја, који по мишљењу српских министара нису довољно оштро осудили ова злодела⁵⁷. Повлачили су паралелу између

⁵³ Упоредити : Драгиша Д. Васић, *Дјелатност Бранка Чубриловића у избјеглиштву 1941–1945.*, Бањалука 2007, 93 и Немања Д. Андријашевић, „Рад проф. др Ђока Слијепчевића у Институту за југоисточну Европу у Минхену 1955–1975“, *Историја 20. века*, бр.1, Београд 2019, 114

⁵⁴ Милош Трифуновић, *нав.дело*, 100.

⁵⁵ Бранко Чубриловић, *Записи из туђине*, Сарајево 1946, 44–45.

⁵⁶ Небојша А. Поповић, *Слободан Јовановић и југословенска држава*, Београд 2003, 252.

⁵⁷ Mirjana Stefanovski, *nav. delo*, 150; Драгиша Д. Васић, *нав.дело*, 104.

Павелићеве Хрватске и Недићеве Србије. Покренули су својеврсно парничење о броју жртава, оспоравана је аутентичност извештаја. Крњевић је у свом говору преко лондонског радија осудио злочине које чине усташе над Србима, али наглашавајући да „хрватски народ нема са тим ништа”, позивајући Србе „да се не љуте на Хрвате због оног што се данас ради са њима у Хрватској, јер то не чине Хрвати већ неколико изрода и бандита”. Овакву изјаву Крњевића је Милан Грол посебно осудио.⁵⁸

Чубриловић пише: „за ових мјесец дана проживљавао сам најтеже часове у мом животу. (...) Ми Срби страдамо – гинемо поново од мучења, каква наша историја не памти – а они са друге стране – браћа Хрвати – јесте осјећају – али тај осјећај није тежак, јак бол. То ме дели сад од њих. 22 године радили смо о споразуму и то у чистом топлом крају наше Крајине, а данас, а данас преживљујем такве сцене у срцу какве нисам заслужио. Нарочито замјерам Крњевићу. Он је као камен. Не познаје наше борбе, био је у емиграцији – а наша Крајина је учинила за споразум више његова сва ХСС у Босни. Јер у својој пропаганди ми смо били Југословени –а они само Хрвати. То нам се сада свети”.⁵⁹

Лист *Србобран* (званично гласило Српског народног савеза, које је свакодневно излазило у Питсбургу, на српском језику) објавио је 6. новембра 1941. године потпун текст меморандума Српске православне цркве са списком жртава. Наводно је, како Фотић бележи, бан Иван Шубашић и сам остао нем на његов садржај.⁶⁰ На скупу у Питсбургу, који је организовала Хрватска братска заједница новембра 1941. године, Шубашић је дао изјаву: „Пред Богом, пред нашим савезницима и пред читавим светом, протестујем против тога што су наши вековни непријатељи, који су такође непријатељи човечности, за своје зле циљеве приграбили свето име хрватског народа и Хрватске и њиме назвали убилачку организацију плаћеничког фирера Павелића, у тренутку кад он и његове усташе чине највеће злочине против братског нам српског народа и против оних храбрих Хрвата који бране част и понос хрватског народа. Хрватски народ ће опрати своју част и понос хрватског народа. Хрватски народ ће опрати своју част и ставити мелем на рањена прса свог братског народа“⁶¹. Али исте вечери, на банкету који је у његову част приредила хрватска братска

⁵⁸ Мира Радојевић, *Милан Грол*, Београд 2014, 207.

⁵⁹ Драгиша Д. Васић, *нав. дело*, 97.

⁶⁰ Константин Фотић, *нав. дело*, 99; Lees M. Lorraine, *Yugoslav-Americans and National Security during World War II*, University of Illinois Press, 2007, 61.

⁶¹ Константин Фотић, *нав. дело*, 100.

заједница, Шубашић је говорио о телеграму који је између та два скупа примио од Јураја Крњевића, потпредседника владе и Јураја Шутеја, хрватског министра финансија у лондонској влади. Телеграм је садржао поруку како је „такозвани документ објављен у *Србобрану*, о тим трагичним догађајима, чист фалсификат од стране шовиниста на Блиском истоку и садржи потпуно неосноване нападе на хрватски народ и католичку цркву. Тај документ, објављен упркос одлуци донетој на седници владе, не подудара се са телеграмом који смо потом добили од нашег посланика у Турској“⁶². Песник Јован Дучић⁶³, опуномоћени министар се по објави рата преселио у Америку и писао чланке, објављивао у *Србобрану* и тако постао мета напада супротног табора.⁶⁴

Као последица извештавања о страдању Срба у Југославији дошло је до хомогенизовања српског националног блока у влади. Изван њега је упорно остајао Срђан Будисављевић. Он је још на седници владе 9. октобра изјавио: „ја сам још од Јерусалима примјетио да неки хладан вјетар дува према Хрватима“. Такав став држао је дуго и због тога изазвао револт својих српских колега. Чубриловић бележи: „У нашој влади све је било добро – док нису стигли гласови из Хрватске и Босне о покољу Срба. Настало је страшно препирање. Србијанци министри и ја на једној страни – а Хрвати и онај православни Хрват Срђан на другој страни. Стање у влади је страшно“.⁶⁵ „Уз њега, министар Сава Косановић, Будисављевићев страначки колега, „труби и ради за Хрвате“. Ставови водећих српских политичара из Хрватске проистицали су из страха за будућност мањинских Срба у Хрватској. Зато стављање југословенства испред српства, коалиција СДС-а са ХСС-ом, залагање за политику споразума, па чак и избјегавање спора са хрватским политичарима у питању осуде усташких злочина“.⁶⁶ Сава Косановић је дао свој коментар о Меморандуму:

⁶² Илија Шуменковић, тада југословенски амбасадор у Турској, наводи Фотић, је касније тврдио да никада није послао такав телеграм. Већ је у својим извештајима дао и више појединости о злочинима. На тај начин су се ствари и међусобни односи додатно погоршали. Константин Фотић, *нав. дело*, 100–101.

⁶³ Јован Дучић (1871–1943) српски песник и југословенски дипломата, редовни члан Српске краљевске академије. Био је посланик у Будимпешти, Риму, Букурешту и Мадриду где га је затекао немачки напад на Југославију. Пошто је Шпанија признала НДХ и прекинула дипломатске односе са Југославијом, Дучић се у јуну 1941. повукао у неутралну Португалију, одакле је у августу исте године отишао у САД, у град Гери, Индијана. До смрти је водио организацију Српски народни савез (њен оснивач је био Михајло Пупин) која је имала за циљ окупљање Срба у Америци и очување српског културног наслеђа. Осуђивао је геноцид над Србима у НДХ и радио је на његовом публиковању преко песама и памфлета које је писао, политичких брошура и новинских чланака. (Коста Николић, *Савезници, четници и партизани у Другом светском рату*, 88)

⁶⁴ Милош Трифуновић, *нав. дело*, 110.

⁶⁵ Драгиша Д. Васић, *нав. дело*, 103.

⁶⁶ Исто, 103.

„Ствара се поново непотребно узбуђење, Непријатељи добијају најтрагичнију аргументацију против Југославије. Не помаже жртвама а ствара потешкоће онима који су остали на животу. По мом дубоком уверењу докуменат је састављен у духу Љотићеве пропаганде која је била јака у српској цркви“.⁶⁷ Од тада је Косановић, због упорног заговарања међунационалне слоге упркос свим очигледним и непремостивим препрекама, временом све више третиран као национални „дисидент“.⁶⁸ Сава Косановић је о овој теми новембра 1941. писао и Душану Симовићу, изразивши мишљење да је Меморандум СПЦ изазвао „најштетнији ефекат не само за унутрашње односе, него и за државу уопште“ и да је главна мисија била коначно разбијање идеје Југославије.⁶⁹

Министри Милош Трифуновић и Божидар Марковић који су се тада налазили у владиној делегацији у Америци, упутили су 8.12.1941. године телеграм Симовићу да је у атмосфери нетрпељивости која је завладала између хрватских и српских исељеника публикавање интегралног документа о покољу Срба у „којем је речено да Хрвати учествују без изузетка“ заустрило односе и да се *Србобран* ту изједначио у питању са хрватским екстремистима. Тражили су да се постигне јединство у влади.⁷⁰

И као да све ово није било довољно, Хрвати који су се нашли у Лондону, чим је влада приспела у Лондон, израдили су такође један документ – Меморандум у коме су изнели став Хрвата у тадашњој ситуацији и истакли циљеве хрватског народа. Овај Меморандум је био преведен на енглески језик и био је намењен енглеској и америчкој јавности. Сној, Косановић, Божа Марковић и бан Шубашић су радили на његовом растурању по Америци. Садржај Меморандума је требало да прикаже Хрвате као жртве монархистичког уређења, диктатуре краља Александра, експлоатисане и неравноправне грађане тринационалне државе.⁷¹ Вести из земље, све учесталије, а нарочито из НДХ и поред наде да се њихова застрашујућа садржина може барем једним делом приписати уобичајеним ратним гласинама, ипак су све више реметиле српско-хрватске односе у влади. Наведене, као и

⁶⁷ Сава Косановић, *нав.дело*, 17–18.

⁶⁸ Veselin Đuretić, *Vlada na bespuću internacionalizacija jugoslovenskih protivvrječnosti 1941–1944*, Beograd 1983, 171.

⁶⁹ Коста Николић, *Савезници, четници и партизани у Другом светском рату*, 28–29.

⁷⁰ Dragovan Šepić, *нав.дело*, 38–39.

⁷¹ Милош Трифуновић, *нав.дело*, 102.

бројне друге изјаве и појединачни национално-политички искази, без заједничког става владе, готово су свакодневно погоршавали односе међу министрима.⁷²

Српска исељеничка пропаганда, потпомогнута из неких владиних кругова, своје циљеве је идентификовала и са именом Драже Михаиловића, и кроз подржавање њега налазила потврду и за своје раније оптужбе о наводној издаји Хрвата у Априлском рату. Екстремна хрватска штампа је на ово узвраћала оптужбама о великосрпском хегемонизму.⁷³ У време великог неповерења и међусобног оптуживања, Милан Грол је једно од најпотпунијих сачуваних писама које је написао у емиграцији упутио Сави Косановићу у Америку. Из његових дневничких бележака и преписке стиче се снажан утисак да је на то био подстакнут бројним говорима, чланцима, изјавама и интервјуима Косановића. Сава Косановић је показивао велику критичност пре свега према појавама српске огорчености због злочина у НДХ и према српским снагама у САД окупљеним око Константина Фотића, владике Дионисија и Јована Дучића. Упорно је инсистирао на хрватској обесправљености у предратној Југославији, личном страдању за идеју српско-хрватског споразума, тврдњи да режим Анте Павелића нема ништа заједничко са хрватском нацијом јер је уз њега мали број Хрвата (2–5%), стављању знака једнакости између Анте Павелића и Милана Недића, покушају изједначавања у антифашизму генерала Драже Михаиловића и Влатка Мачека.⁷⁴ Са намером да утиче на смиривање напетости пре свега у емиграцији и исељеништву у САД, где је објављивање Меморандума СПЦ такође изазвало велико узнемирење, а потом и у самој влади, из Америке се у Лондон, у првој половини новембра вратио Франц Сној. Министри у Америци су одлучили да га као свог представника упуте како би пред Владу изнео стање емиграције у САД. У основи његовог плана, а то је била и жеља већине министара у САД, налазила се замисао о доношењу једне владине политичке декларације којом би било истакнуто залагање за државно преуређење на бази три национална индивидуалитета. Предложио је да „влада прецизира свој став и позове све наше организације и политичке људе, да тај став прихвате и да сложено иступамо у свакоме питању”.⁷⁵ У Лондон се запутио и са још неким циљевима, о чему ће нешто касније бити речи.

⁷² Мира Радојевић, *Милан Грол*, 208–213.

⁷³ Veselin Đuretić, *Vlada na bespuću internacionalizacija jugoslovenskih protivvrječnosti 1941–1944*, 181.

⁷⁴ Мира Радојевић, *Милан Грол*, 222–223.

⁷⁵ *Zapisnici sa sednica Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije 1941–1945*, (49. записник седнице министарског савета од 10.11.1941, 60); Драгиша Д. Васић, *нав. дело* 100; Мира Радојевић, *Милан Грол*, 218.

Образовање Информационог центра

Велика Британија имала је велики утицај и давала је бројне предлоге и смернице везане за информативну и пропагандну акцију коју је југословенска Влада спроводила према југословенској економској емиграцији. Први дани рада на пропагандном и информативном сектору били су подстакнути Симовићевим плановима о повратку у земљу. На њиховој реализацији радила су првенствено дипломатска представништва на Блиском истоку, да би на седници Одбора за пропаганду 29. априла 1941. године донели одлуку да се пошаље циркулар дипломатским представништвима у Анкари, Москви, Вашингтону, Берну и Ватикану у ком се тражило да преко представништава у Југославији прикупљају податке о ситуацији у земљи. Ускоро су у складу на новонасталим потребама, почели да ничу нови пунктови за пропаганду.⁷⁶

Идеју за образовањем бироа за пропаганду Константин Фотић је преобликовао у телеграм који је 10. маја 1941. упутио у Лондон. Његова је идеја била да је с обзиром на тренутне прилике које владају у САД-у и неопходност обавештавања америчке и исељеничке штампе, било значајно у ту сврху организовати обавештајни биро. Према плану биро би био организован при Посланству и за потребе његовог рада биле би ангазоване додатне снаге. Дописник за штампу при бироу би по оснивању бироа започео са издавањем дневног билтена на српском језику а израда билтена на енглеском језику који су до тада већ издавале окупиране земље била би поверена стручном америчком новинару коме би Фотић лично давао инструкције. Издаци за ово износили би око хиљаду долара месечно, и обухватили би трошкове израде билтена и плате помоћном особљу.⁷⁷ Идејно, Фотић би могао да цензурише вести које би након тога биле објављиване и тиме би управљао издавачком политиком југословенске емиграције у САД.

Нешто касније, 27.9.1941. године Сној је забележио у свом дневнику, да је он још док је боравио у Монтреалу, дао иницијативу да би требало оформити Информациони центар у Њујорку, по угледу на Пољску и Холандију. Такође је са министрима расправљао да би нова држава после краја рата требала да има федеративно уређење. У договору са

⁷⁶ Veselin Đuretić, *Vlada na bespuću internacionalizacija jugoslovenskih protivvrječnosti 1941–1944*, 59–60.

⁷⁷ AJ, 103–46–225.

другим чиновницима у САД одлучено је да он оде у Лондон и саопшти влади ове предлоге.⁷⁸ Снојев предлог о регулисању пропагандног тела је једногласно прихваћен на седници владе и решењем од 17. новембра 1941. године краљевска југословенска влада у избеглиштву донела је одлуку о установљењу Информационог центра који би деловао при владиној делегацији у САД са седиштем у Њујорку⁷⁹. Овим је практично целокупан новинарски одсек Посланства Краљевине Југославије у Вашингтону⁸⁰, на челу са Богданом Радицом, пребачен у Њујорк и стављен под надлештво делегације краљевске владе у САД коју су чинили Богољуб Јефтић, Сава Косановић, Франц Сној и бан Хрватске Иван Шубашић. Телеграмом од 16. јануара 1942. године, Константин Фотић је обавестио да је по одлуци чланова Краљевске владе основана установа, како се наводи: Информациони центар, који са радом креће крајем марта 1942. године.⁸¹

Тачан датум почетка рада Центра није прецизно утврђен у доступним историјским изворима, али се узима да је почео да функционише крајем марта/почетком априла 1942. године. Први сачувани билтен који је центар издавао је објављен 13.4.1942 (билтен бр 15).⁸² Почео је да ради као посебна служба са циљем да унапређује рад министарске делегације, да би врло брзо постао велики непријатељ краљевског посланства.

Већина сличних информационих центара је до тада била формирана при амбасадама. (енглески, руски и холандски Центри су имали своја средишта у Њујорку). Њујорк је сматран главним упориштем америчке спољне политике и због тога се инсистирало да баш тамо, а не у Вашингтону, Југословенски информациони центар буде и оформљен. Осим тога, Сној, Косановић и Шубашић су тражили да ова нова пропагандна активност буде и

⁷⁸ Delo, наставак број 14, 6.5.1998, одељци дневника Франца Сноја (Дневник Франца Сноја је написан како се наводи 1961. године а објавио га је његов син Јанез Сној. Током 1998. године објављиван је у наставцима словеначког листа *Дело*).

⁷⁹ Matjaž Klemenčič, *nav.delo*, 205.

⁸⁰ Дана 17. новембра 1941. године, решењем Краљевске владе (Министарства Финансија Пов. Бр.36 од 19. новембра 1941. године) донета је одлука да се Краљевски новинарски одсек при Краљевском посланству у Вашингтону премести у Југословенски информациони биро, који ће бити непосредно под члановима Краљевске југословенске владе у Њујорку. На основу тог решења је организован Краљевски југословенски информациони центар у Њујорку, са седиштем на адреси Пете Авеније, број 812, у граду Њујорку, држави Њујорк, Сједињене Америчке Државе. Њихов премештај, укључујући и особље новинарског отсека који ће остати на дотадашњим функцијама (Богдана Радицу, Срђана Кризмана и Маријана Стопар-Бабшека) је требало да уследи 15. марта 1942. године. Са њиховим премештајем, донета је и целокупна архива тог отсека са свим пропагандним материјалом, писаћим машинама и свим техничким предметима. (у телеграму Богољуба Јевтића упућеног Константину Фотићу, тада Краљевском амбасадору у Вашингтону– АЈ, 371–82, лист 265; 103–46–226).

⁸¹ АЈ, 371–82, лист 201.

⁸² АЈ, 103–12–98.

физички далеко од Фотића који је службовао у Вашингтону, како би што мање утицао на њен рад. Насупрот њима, Божа Марковић, Милош Трифуновић, Јевтић и Фотић захтевали су да се Центар организује у Вашингтону. Сној и Косановић су успели да наговоре Јевтића да је Њујорк боља опција, те је напослетку, због тога превагнула одлука да тамо и буде оформљен.⁸³

Одредба да ће биро бити под директном контролом чланова Владе који за то буду одређени, требало је да америчкој Влади даје пуну гаранцију да ће рад бироа бити под пуном одговорношћу и у складу са, како Фотић наводи „жељама“ америчке владе.⁸⁴

На адреси *815 Fifth Avenue* у Њујорку пронашли су слободну празну кућу, са пет спратова, у коју су се сметиле све југословенске организације и канцеларије министарстава. Кућа је након тога добила назив *Југословенски Информациони Центар*.⁸⁵ Радица истиче како су се чак, у кући у којој су радили поделили и по спратовима, па је тако постојали српско, хрватско и на последњем спрату словеначко одељење. И ту је била евидентна подела међу министрима. У објекту се налазио и *Уред за реконструкцију Југославије и економску обнову* који је имао задатак да заједно са сродним савезничким уредима из југоисточне Европе припрема политичке, привредне и културне нацрте за пуну демократску обнову Југославије. Уредом је, како је већ наведено, руководио Сава Косановић, који је водио и послове међу српском емиграцијом⁸⁶. У уреду је запажену улогу имао и Никола Мирковић⁸⁷, социолог и економиста, секретар Југословенског бироа за реконструкцију и економску обнову који је редовно издавао реферате о свим привредним и пољопривредним питањима земље У уреду су били запослени и Драган Пламенац и Шарлота Мужар⁸⁸; пословима међу хрватском емиграцијом руководио је Иван Шубашић а међу словеначком Франц Сној.

⁸³ АЈ, 371–82, листови 263–265. *Delo*, наставак број 21, 14.5.1998.

⁸⁴ АЈ, 371–82, лист 265.

⁸⁵ *Delo*, наставак број 22, 15.5.1998.

⁸⁶ Veselin Đuretić, *Vlada na bespuću internacionalizacija jugoslovenskih protivvrječnosti 1941–1944*, 65; Jozo Tomašević, *Četnici u drugom svetskom ratu 1941–1945*, Zagreb 1979, 248–249.

⁸⁷ Никола Мирковић, у САД се доселио непосредно пред почетак Другог светског рата, као перспективни млади економски стручњак. Непосредно по успостављању контаката са левичарима у САД, почео је да подржава партизански покрет. По укидању Центра пријавио се да буде послат на партизанску територију где је и погинуо у борбу 1944. године. (*Југословенско–амерички односи 1918–1945*, 388.)

⁸⁸ АЈ, 448, Краљевски Југословенски информациони Центар у Њујорку, 1–1.

Уред Богдана Радице функционисао је такође при Центру, и имао је задатак издавања редовног билтена за исељеничку штампу, издавање повремених реферата на енглеском језику, намењених америчким новинарима и публицистима. У својству шефа одељења и аташеа за штампу, Радица је имао и дужност да свакодневно шаље у Лондон извештаје о писању исељеничке и америчке штампе о питањима која су се односила на Југославију.⁸⁹ У званичној кореспонденцији потписивао се као шеф Југословенског Информационог Центра, иако сам Центар није имао формалног шефа до доласка Стојана Гавриловића на тај положај.⁹⁰

Богдан Радица (1904–1993), један од утицајнијих делатника Центра, након рата политички емигрант

Сава Косановић је записао да је Мисија владе отишла у Америку и формирала Информациони центар у Њујорку како би се парализовала антијугословенска пропаганда коју је Фотић водио у Америци. „...основан је јануара 1942. Овај центар крај свих потешкоћа и погрешака, извршио је позитиву улогу у сузбијању штетне пропаганде, афирмирању југословенске државне мисли и упознавању америчке јавности са стварним приликама у Југославији”.⁹¹

Циљ формирања Информационог центра краљевске југословенске делегације, како је био пун назив овог тела, (у употреби најчешће био краћи израз Југословенски информациони центар, делом зато што су власти САД-а имале принципијелну примедбу на први назив) био је вршење пропагандне службе и обавештавање најшире америчке јавности, а посебно југословенског становништва у САД о догађајима у Југославији и на Балкану. Центар је почео да ради као посебна служба Посланства са циљем да унапређује рад

⁸⁹ Bogdan Radica, *Živjeti, nedoživjeti, Uspomene hrvatskog intelektualca kroz apokalipsu Jugoslavije*, knjiga druga, 147; Jozo Tomašević, *нав. дело*, 248–249.

⁹⁰ AJ, 371–82, лист 293; *Delo*, наставак број 21, 14.5.1998.

⁹¹ Ivan Čizmić, *Hrvati u životu Sjedinjenih američkih država*, Zagreb 1982, 311.

министарске делегације, али је убрзо дошао у велики раскорак са политиком краљевског посланства.⁹² Како Веселин Ђуретић наводи „чвор контраверзних информација о стању у земљи, са којим се одмах сусрео, није могао да расплете, већ је напротив, и сам постао расадних нових контраверзи“⁹³. У ту сврху Центар је требало да сарађује са америчким информативним, публицистичким и пропагандним службама, као и сродним савезничким на тлу САД-а. Осим тога, требало је успоставити чвршће везе са америчким државним врхом. Један од важнијих задатака Центра био је да обавештава америчку јавност о актуелним плановима за послератну обнову Југославије и њену улогу у ослобођеној Европи. Како би се ова функција извршавала ревносно, овај биро је требало да издаје билтен, који би свакодневно излазио на српском-хрватском и словеначком језику и ревију на енглеском језику.⁹⁴

Центар је имао и задатак да доставља и друге југословенске публикације, како јавности, тако и разним америчким установама, води преписку са канцеларијом пуковника Донована (*Cordinator of Information*) и другим америчким надлештвима. Основна замисао јесте била да установа овог типа служи и општим савезничким интересима, да врши улогу обавештајне и пропагандне службе. Такође, за циљ је имао да сарађује са америчким и савезничким обавештајним, публицистичким, пропагандним и информативним сервисима који су вршили обавештајну функцију о стању у Југославији и на Балкану.⁹⁵

Осим новинарског одсека, постојао је и радио сервис који се бавио праћењем радио емисија из окупиране Југославије. Ради боље комуникације, Центар је имао и делегате у сродним међусавезничким службама које су деловале у САД као што је United Nation Information Office.

По доласку министра у Америку и Лондон, њима је одређена месечна плата од по 800 долара (200 енглеских фунти) а министрима Мисије у Америци Сноју, Косановићу и Марковићу одређено је паушално још 1000 долара за путовања (за железничке и авионске карте и друге ситне трошкове); бану Шубашићу и министрима Јевтићу, Сноју и Косановићу и Мирковићу дато је по 800 долара за набавку опреме. Министри су били дужни да подносе рачуне о путним трошковима а уколико би потрошили новац, дужни су били да доставе

⁹² Matjaž Klemenčič, *nav.delo*, 171.

⁹³ Veselin Đuretić, *Vlada na bespuću internacionalizacija jugoslovenskih protivvrječnosti 1941–1944*, 65.

⁹⁴ 103–12–96.

⁹⁵ AJ, 371–82, лист 264 и лист 289.

финансијском одбору у Лондону извештаје како би им се поново одредила неопходна сума новца за путне трошкове. (овај путни паушал дакле по плану није био редовни месечни приход).⁹⁶

Почетком 1942. године Мисија у Америци је израдила свој буџет и послала на одобрење влади у Лондон. У том буџету је стајала једна оваква ставка : *месечни паушал за сваку народносну групу по 1000 долара, укупно месечно 3000 долара*. То је значило да је паушал од 1000 долара трансформисан у редовни месечни издатак. На овај начин су повећане месечне принадлежности, плате министрима Мисије за још 1000 долара.⁹⁷

Буџет је одобрен у финансијском одбору и враћен у Њујорку и од 1. јануара 1942. године свака народносна група у Мисији (Срби, Хрвати и Словенци) требало је да прима по 1000 долара месечно, што је значило да представник Хрвата бан Шубашић, поред своје редовне плате од 1000 долара добија и овај месечни паушал од 1000 долара, представник Словенаца Сној, поред своје редовне плате од 800 долара још и 1000 долара месечни паушал а тако је требало и српска народносна група. Од Срба у Мисији су била заступљена 3 члана – Јефтић, Божа Марковић и Косановић. Међутим, код Срба овај новац није дељен. Сходно томе да је Сној водио благајну, он је вршио и исплате. Тако замршена финансијска ситуација донела је нове сукобе. Након шест месеци расправе и превирања на седници Министарског савета одлучено је да се новац слат за трошкове путовања мора вратити, уз образложење да буџет није био адекватно регулисан. Августа 1942. године Сној је послао извештај министру финансија да је за првих шест месеци 1942. године издато бану Шубашићу 6000 долара, Сноју такође 6000 долара а за српску групу дато је тек у јулу Косановићу 1000 долара и Јефтићу 1000 долара. Ту се стало. Преписке у вези буџета су обустављене а новац није био враћен. Ово питање није више ставаљано на дневни ред седница и нисе се приступало његовом решавању. Милош Трифуновић закључује овај спор са великим негодовањем и незадовољством, јер се и упркос његовим многобројним инсистирањима да се новац врати, или макар оправда, ово питање није решило до краја његовог рада у влади (до августа 1943.године).⁹⁸ Такође је на предлог Сноја из буџета

⁹⁶ *Zapishnici sa sednica Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije 1941–1945*, (41. записник седнице министарског савета од 18.9.1941, 50); Милош Трифуновић, *нав.дело*, 171.

⁹⁷ Милош Трифуновић, *нав.дело*, 171–172.

⁹⁸ До марта 1943. године фактички не постоји сачувана финансијска документација Центра, која би била показатељ где је трошен новац слат из Лондона. Извештаји нису вођени или нису сачувани, те су подаци са резервом преузети из дневника савременика (Милош Трифуновић, *нав.дело*, 171–172).

Центра одобрено издавање 10000 долара члановима Мисије и Шубашићу за организацију Канцеларије која би издавала билтен и ревију, пропагандни уред и уред за привредна и финансијска питања.⁹⁹

Као што је у досадашњем делу рада приказано, мисију су највећим делом водили бан Шубашић, Сава Косановић и Сној. Друга два члана Мисије, Божа Марковић и Богољуб Јевтић су допустили да поменути министри и бан преузму контролу над Центром. Марковић се није довољно супростављао њиховом раду а Богољуб Јевтић, иако дословно послат да предводи делегацију никада није преузео руковођење радом.

Запослени у Центру и сви који су радећи око њега добијали надокнаду за рад, трошили су велике количине новца, за путовања, становање и живот у САД-у. Исто тако, скоро сваки већи функционер у Центру или министар, имао је своје лично особље, које је исплаћивано из буџета Центра (секретарице, курири или помоћни радници). Трошење овог додатног новца се из периода када је Стојан Гавриловић постао шеф Центра правдало проширењем обима посла.

Фотић је од самог почетка покушавао да рад Центра оспори, писао Лондону о штетности писања билтена који је Центар објављивао, о конфузији коју су производили обавештавајући цивилно становништво САД-а нетачним тврдњама. Формални директор Јевтић, је више проводио време у САД-у за слободне активности но што је усмеравао рад својих сарадника. Са овом тврдњом се није слагао Срђан Прица који је његов рад оценио као „политику интегритета послератне Југославије и пропагирања јединства и сарадње у југословенској емиграцији“. Прица је пре свега издвојио рад Саве Косановића који је како наводи „одмах по доласку у Америку развио велику делатност против националистичких шовиниста, пре свега српских“.¹⁰⁰

Крајем новембра и почетком децембра 1942. године дошло је до одређених политичких превирања, услед којих запослени у Центру, а последично и сам Центар мењају своју политику и престају да заступају званична становишта краљевске владе у емиграцији. Промена политичке оријентације Центра, историјски тренутак у коме се она догађа и пуни историјски контекст ових дешавања до данас нису сасвим разјашњени у научној историографији.

⁹⁹ Zapisnici sa sednica Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije 1941–1945, (50. записник седнице министарског савета од 17.11.1941, 60.)

¹⁰⁰ Srđa Prica, *nav.delo*, 78–79.

Питање односа чланова Владе у избеглиштву а првенствено чланова Мисије, је знатно старије од формирања Владе и одласка делегације у САД. Шта више, њихове директне односно индиректне личне/политичке/породичне односе можемо пратити неколико деценија уназад. Политичко-психолошке напетости између њих нису се смириле ни после споразума Цветковић-Мачек августа 1939. године и стварања хрватске аутономије. Многи су и пре сарађивања већ имали предрасуде и баријере једни о другима, па се закључује на основу свега претходног, да је било тешко за очекивати да ће група појединаца, моћи у потпуности да оправда поверење добијено од Владе и испуни задату мисију. Уколико детаљно пратимо кретање и рад сваког од њих понаособ, можемо недвосмислено дефинисати ко је од њих искористио пут у САД за првобитни задатак а ко је посао пропаганде обављао успутно паралелно са грађењем сопствене каријере. Циљ је приказати одређене групације које су се издвајале из делегације и за себе вршиле личну службу и истаћи најважније догађаје из њихове сарадње.

Између Посланства на челу са Фотићем и Мисије је на самом почетку дошло до непомирљивог разлаза. Поједини чланови су оптуживали Фотића да је заједно са часописом *Србобран* нападао Хрвате и опструисао њихов рад у САД. Косановић је објавио белешку да „од првог дана његовог оснивања(Центра), Фотић се са *Србобраном* борио против њега, док га у септембру 1943. са Пурићем нису успели, да угуше, а исто тако и Офис за реконструкцију, који је развијао најпозитивнији рад“.¹⁰¹ Хрвати у избегличкој влади су од почетка били дефанзивни, а после вести о усташком геноциду, неки су са једне стране осудили тај геноцид на радију и у штампи, али су се трудили да истакну да Хрвати у избеглиштву нису исти као и усташе које сви осуђују.

Влада у изгнанству, заокупљена унутрашњим тешкоћама, покушавала је да се прилагоди новонасталој ситуацији како би могла допринети заједничким циљевима. Међутим, њене политичке активности су биле спутане и личним несугласицама првенствено између премијера Симовића и осталих чланова кабинета. После неколико недеља жестоких унутрашњих размирица, генерал Симовић је био приморан да поднесе оставку. На положају шефа владе га је 2. јануара 1942. године заменио њен дотадашњи потпредседник, професор Слободан Јовановић, некадашњи ректор Београдског

¹⁰¹ Архив САНУ, Заоставштина Бранка Чубриловића, 14449–72.А/II, писмо Бранка Чубриловића, од 2. априла 1942.

универзитета, који је међу свим српским политичким странкама уживао велики углед. Његов долазак на место премијера је од Срба срдечно дочекан и владало је уверење да ће он захваљујући свом угледу, повратити ауторитет владе, како у земљи тако и у иностранству.¹⁰² Но међутим, то није отклонило проблеме. Затегнути односи између Срба и Хрвата постајали су све лошији због трагедије у Југославији и догађаја који су уследили након што су силе Осовине распарчале земљу. Хрватски министри владе у изгнанству усмерили су све напоре на доказивање хрватске националне посебности и хрватског права на независност, како каже Фотић, уместо да се посвете „ослобађању и обнови Југославије“ у којој би проблеми Срба и Хрвата били решени договором између слободно изабраних народних посланика.¹⁰³ Анте Смит-Павелић је у то име објавио брошуру *The Truth About the Croats* која је је уз пропратни допис Информативног Центра била подељена великом броју америчких угледних личности. Њом је настојао да увери Американце да је Павелићев режим у Хрватској против воље народа, да је већина њих на страни др Мачека и даје отпор силама осовине.¹⁰⁴ Слободан Јовановић је са своје стране основано тврдио да хрватски министри нису утицали на рађање кризе, али да су је, како Ђуретић истиче, „вешто искористили у своје усконационалне сврхе“.¹⁰⁵ Фотић је са својим везама у врховима америчке администрације и као водећа личност српског исељеништва у САД, због свог „србовања“ био сметња хрватским политичарима у емиграцији. Шубашићевим изјавама против Фотића – да подржава и продубљује противхрватску кампању коју су спроводили и Дучић и владика Дионисије – придружили су се Косановић и Сној.¹⁰⁶

Отвореним телеграмом на енглеском језику Шубашић је 20. фебруара 1942. готово ултимативно тражио повлачење Фотића са функције посланика али томе су се изричито успротивили Божа Марковић и Трифуновић. Због тога је Шутеј саветовао Косановића да је неопходно постићи сагласност унутар владине мисије у Америци пре неке будуће расправе везане за статус Константина Фотића.¹⁰⁷ И убрзо су заједничким телеграмом од 23. марта 1942. године Шубашић и чланови делегације у Америци, осим Трифуновића, захтевали да

¹⁰² Константин Фотић, *нав.дело*, 90.

¹⁰³ *Југословенско-амерички односи 1918–1945*, 362–363; Константин Фотић, *нав.дело*, 90.

¹⁰⁴ Ivan Čizmić, *нав.дело*, 311–313.

¹⁰⁵ Veselin Đuretić, *Vlada na bespuću internacionalizacija jugoslovenskih protivvrječnosti 1941–1944*, 186.

¹⁰⁶ Mirjana Stefanovski, *нав.дело*, 200.

¹⁰⁷ AJ, 83, Косановић Н. Сава, 5–37, папир 555.

се уклоне са положаја у дипломатији сви они који су својим радом угрожавали борбу за ослобођење Југославије.¹⁰⁸

Словенци у Америци, окупљени око Франца Сноја, Бориса Фурлана и Луја Адамича били су присталице југословенске и свесловенске идеје и паралелно су се борили за територијалне уступке на граници са Италијом.¹⁰⁹ Рад Словенаца при Центру се може оценити као најпродуктивнији у поређењу и са српским и хрватским учинком. Луј Адамич је у највећој мери искористио своје политичке и друштвене контакте за испуњење жељених циљева.

Чинило се да када је Краљевска Влада одлучила да установи Информациони биро у Њујорку да ће та установа својим радом попунити празнину и задовољити потребу која се осећала за квалитетном публицистиком и сузбијањем непријатељске пропаганде. Иако су у ту сврху утрошене огромне своте новца, Информациони Биро, услед непознавања и неразумевања прилика у Америци, није својим дотадашњим радом постигао никакве позитивне резултате. До јула 1942. године нико се од сарадника Центра није појављивао ни у једној радио емисији или пред америчком јавношћу.¹¹⁰ Нестручност особља, незнање енглеског језика и недораслост иначе веома деликатном послу, учинили су, да ни после више месеци Информациони Биро није почео успешно да обавља дужности због којих је основан.

Како би побољшао свој рад, Центар је запослио и додатне стране сараднике. Рут Мајер, агент за публицитет „која рекламира поред Југославије и крекере“ како је оловљавају извештаји Посланства у Вашингтону, је плаћана 1500 долара месечно уз додатак путних трошкова. Она је наводно осим регуларне плате, тражила и одређене своте новца као надокнаду за издејствовање објављивања одређених чланака и говора Центра и министра у другим страним листовима.¹¹¹ Али нису забележени кључни успеси њеног ангажовања. Њено ангажовање је генерални конзул Станојевић означио као непотребно расипање државног, односно народног новца.¹¹²

¹⁰⁸ AJ, 83–5–40, папир 911.

¹⁰⁹ Veselin Đuretić, *Vlada na bespuću internacionalizacija jugoslovenskih protivrječnosti 1941–1944*, 207.

¹¹⁰ Matjaž Klemenčič, *nav.delo*, 206.

¹¹¹ AJ, 103–12–100.

¹¹² AJ, 103–170, листови 31–34;

У опус рада Центра треба придодати неколико објављених брошура: прву објављену у априлу 1942. године под називом *The Slovenes Want to Live* (Словенци желе да живе), брошуру под називном *Yugoslav Frontiers With Italy – Trieste and its Hinterland* (Југословенске границе са Италијом-Трст и његово залеђе) аутора Франца Габровшека. У брошури су детаљније објашњени проблеми у вези територије Трста¹¹³; затим мања брошура Ивана Чока са истом тематиком *The Problem of Trieste* (Проблем Трста)¹¹⁴. Борис Фурлан је у октобру 1942. године објавио брошуру на словеначком језику под насловом *Fighting Yugoslavia, The Struggle of the Slovans* (Борбена Југославија, борба Словенаца). То је била прва брошура која су требала да подстакне америчке Словенце на борбу и упозна ширу јавност о словеначким партизанима.¹¹⁵ Борис Фурлан је касније образлагао да је на његову одлуку да подржи партизански покрет утицао Франц Сној.¹¹⁶ Словенци су за врло кратко време објавили четири брошуре и иступили корак испред Срба и Хрвата. Чињеница је да су се додатно посветили испуњењу националних циљева и протурали текстове да буду штампани при Центру а углавном везене за истакнуте моменте Словеначког становништва током Другог светског рата. Осим ових брошура, била је објављена и једна за јеврејско становништво у Југославији на хебрејском језику међутим у вези ње је постојао проблем да хебрејски језик није говорио готово нико изузев рабина¹¹⁷

Као што је већ речено, основна издавачка активност Центра по плану је била да Центар издаје билтен, на српско-хрватском језику, словеначком а убрзо је почео и са издавањем на енглеском језику. Билтен се састојао од извештаја, углавном на 5–7 страна. Некада је објављивано један, некада и до три билтена дневно, у зависности да ли су се дешавали неки битни догађаји које је требало објавити. Билтени су слати углавном свим југословенским посланствима широм света.¹¹⁸

Садржина билтена се мењала са протоком времена. Матјаж Клеменчич наводи да су билтени штампани у скромних 150 примерака на српско-хрватском и 50 на словеначком

¹¹³ Франц Габровшек је ову брушуру написао у Лондону али је штампана у Америци, због, како се наводи бољих услова (*Delo*, наставак број 22, 15.5.1998).

¹¹⁴ *Delo*, наставак број 22, 15.5.1998.

¹¹⁵ *Delo*, наставак број 35, 1.6.1998; *Svobodna misel*, 8. septembar 2000, XXXVIII, broj 17, 15.

¹¹⁶ *Svobodna misel*, 8. septembar 2000, XXXVIII, broj 17, 15.

¹¹⁷ *AJ*, 103–170, лист 33; *AJ*, 449, Генерални конзулат Краљевине Југославије у Њујорку 1919–1945, 12–26.

¹¹⁸ Билтени који су данас нама доступни се чувају у Архиву Југославије у фондовима Генералног конзулата Краљевине Југославије у Буенос Ајресу (385), Посланство Краљевине Југославије у Шведској–Стокхолм (382), Посланство Краљевине Југославије у Сједињеним Америчким Државама – Вашингтон 1918–1945 (371), фонду Емигрантска влада Краљевине Југославије 1941–1945 (103) и фонду Косановић Н. Сава (83).

језику.¹¹⁹ Билтени који су издавани до августа 1942. године су садржали текстове који су се тицали вести о борбама генерала Михаиловића, о приступању Хрвата његовој војсци и њиховим ратовањима и већим делом објављивани су говори и изјаве Саве Косановића. Чини се да ниједан догађај или радио емисија у САД није могла да протекне без учешћа Косановића и након тога је следила објава тих излагања. На основу сачуваних билтена и увидом у њихов садржај, можемо закључити да је основна идеја ових објава била лична афирмација и промоција Косановића. Сви текстови у билтенима који су издавани од августа 1942. до гашења Центра су почињали са неком врстом изјаве Саве Косановића. Уводи се рубрика „из поробљене Југославије“ где се писало о жртвама непријатеља а неколико месеци касније о глорификацији партизанског покрета.¹²⁰

Током првих месеци функционисања Центра, рад његових најзначајнијих сарадника је махом пролазио у слабој међусобној сарадњи, нападима Фотића на поједине чланове и у целини резултати рада установе могу се оценити као изузетно скромни. Тектонске промене у динамици и политици Центра уследиле су тек након посете краља Петра II Америци у јулу 1942. године.

¹¹⁹ Matjaž Klemenčič, *nav.delo*, 206

¹²⁰ АЈ, 387, Посланство Краљевине Југославије у Бразилу – Рио де Женеиро, 4; АЈ 83–4–28; 83–15; 103–12–98;

Посета краља Петра II Америци

Шеф југословенске дипломатије Момчило Нинчић сматрао је да су југословенској влади, поред постојећих односа и веза са Великом Британијом, били потребни и чвршћи односи са америчком јавношћу и државним руководством. Свестан све већег учинка САД у текућим ратним збивањима, поделио је своје импресије о важности посете младог Краља председнику Рузвелту. Та врста посете би показала неопходност укључивања Вашингтона у решавање југословенских проблема. Вашингтон је у начелу пристао да краљ Петар II допутује, а о томе је Фотић обавестио Нинчића уз образложење да ће према протоколима САД-а краљева посета Сједињеним Америчким Државама трајати око петнаестак дана (укупна краљева посета Канади и Америци је трајала 39 дана). Велика Британија је са негодовањем примила вест о овој посети. Постојала је и информација да Краљ жели да седиште владе из Енглеске премести у Америку, те се због тога радило се на томе да се посета онемогући.¹²¹ Ове спекулације су подгревале и сумње у могућност даљих искрених односа двеју краљевина уздрманих последицама Каирске афере, те је због безбедности, тачан датум доласка чуван у тајности.¹²²

Амерички медији су посветили велику пажњу краљевој посети Вашингтону. У бројним говорима и изјавама краљ је истицао потребу јединства свих Југословена, уздизао је борбу Драже Михаиловића, доводио је у склад циљеве Југославије са циљевима савезника и том приликом посетио је Николу Теслу.¹²³

Од краљеве посете се очекивало „да ојача пољуљани престиж круне и владе као и ујединити разне југословенске елементе у САД”.¹²⁴ На пријему који је у част краља Петра II одржан 6. јула у Југословенском информационом Центру Мирко Марковић, један од уредника у *Слободној речи*, је у име српских радника из Америке уручио краљу чек на 1000 долара „за помоћ четницима и њиховом храбром вођи Дражи Михаиловићу”.¹²⁵ Он је такође, Фотић тврди, тражио да се ураде беџеви са Михаиловићевим ликом који су

¹²¹ Bogdan Krizman, *Jugoslovenske vlade u izbjeglištvu 1941–1943*, Ljubljana 1981, 63–64; Коста Ст. Павловић, *нав. дело*, 135.

¹²² АЈ 449, Генерални конзулат Краљевине Југославије у Њујорку 1919–1945, 6–17.

¹²³ Драгиша Д. Васић, *нав. дело*, 136.

¹²⁴ Исто, 135.

¹²⁵ Милош Трифуновић, *нав. дело*, 147; Коста Николић, *Савезници, четници и партизани у Другом светском рату*, 122.

бесплатно дељени на скуповима српским комуниста, а од комунистичких симпатизера се захтевало да их носе на упадљивом месту.¹²⁶

Управа Србобрана је предала краљу све бројеве овог листа од 7. марта 1941. до Видовдана 1942. увезене у белу кожу и златно перо и слику генерала Михаиловића у великом формату. Том приликом се Краљ фотографисао са њима, држећи испред ногу увезани комплет Србобрана и тада је наводно изјавио : „Добро је то што радите. Ја то пратим“.¹²⁷ Ова изјава је двоструко лоше протумачена од стране Шубашића и Косановића. Не само што су били лични непријатељи са уредницима овог листа већ идеја да је краљ подржао један српски националистички лист, свакако је подгревала незадовољство његовом владавином.

Краљ Петар II Карађорђевић у посети Сједињеним Америчким Државама, у лето 1942. године
лево: краљ Петар држи говор у Конгресу САД; десно: краљ у разговору са председником Рузвелтом

Посета краља Америци и Фотићева улога у посети, дали су нове поводе за протесте. Сукоб је наговестио Шубашић, који је критиковао организацију посете краља Америци.¹²⁸ Захтевао је да се у краљевим говорима осим генерала Михаиловића помиње и Влатко Мачек, што краљева влада није прихватила. Шубашић је у писмима Слободану Јовановићу истицао да је посета Краља Петра била у духу кампање против Хрвата, и за то је окривљивао Фотића. Бан Шубашић и Сној замерали су да су хрватски и словеначки представници у

¹²⁶ Константин Фотић, *нав. дело*, 139.

¹²⁷ Сава Косановић, *нав. дело*, 10; Бранко Чубриловић, *нав. дело*, 121; приредио Bogdan Krizman, *Jugoslovenske vlade i izbjeglištvu 1941–1943*, 337.

¹²⁸ Коста Николић, *Савезници, четници и партизани у Другом светском рату*, 120.

Америци били запостављени током ове посете и да је посланство искористило краљеву посету за тзв „низ великосрпских манифестација“.¹²⁹

Непосредно по краљевом одласку из САД-а првих дана августа у америчким медијима се изненада појавила другачија слика о покрету генерала Михаиловића. Извор нових информација о приликама у Југославији постали су листови тзв. леве оријентације у САД, пре свега *Daily Worker* али и лист српских исељеника *Слободна реч*. Почеле су стизати прве вести о сарадњи Драже Михаиловића са окупатором. У САД се борба за успостављање „лидерске равнотеже“ одвијала и у редовима министарске делегације и у исељеничким колонијама у Канади и Латинској Америци. Вести које су објавили амерички листови биле су део кампање коју је Москва организовала против Михаиловићевог покрета.¹³⁰

Промене у Информационом Центру

Да би смо разумели шта се заправо догодило са запосленима у Центру, шта је био окидач да чланови владине делегације, послати као изасланици југословенске владе окрену леђа Дражи Михаиловићу, супроставе се монархијском уређењу, морамо представити низ догађаја који су били повезани или игром судбине допринели бурним дешавањима која су уследила након краљеве посете САД-у.

Чини се да су се противници политике генерала Михаиловића активирали већ од јула 1942. године, отпочевши добро осмишљену кампању против њега. Посланици широм Европе су упућивали телеграме о негативним коментарима о Михаиловићу и широкој распрострањености натписа о његовој издаји. Кампања против њега била је најинтензивније вођена у Великој Британији и САД-у, а најделотворнија током лета 1943. године.¹³¹

Током августа 1942. Нинчић и Јовановић су више пута опомињали Сноја и Косановића да не воде кампању против Михаиловића или да не сарађују са листовима који то чине. Преиспитивани су листови који су примали владину субвенцију и уколико се наилазило на неправилности у њиховом раду, обустављано им је исплаћивање.¹³²

¹²⁹ Коста Ст. Павловић, *нав. дело*, 138.

¹³⁰ Veselin Đuretić, *Vlada na bespuću internacionalizacija jugoslovenskih protivrječnosti 1941–1944*, 221; Војислав Г. Павловић, *Од монархије до републике, САД и Југославија (1941–1945)*, Београд 1998, 40–41.

¹³¹ Зоран Кнежев, *Западне силе у Југославији у Другом светској рату : долазак комуниста на власт 1944. год.*, Београд 2003, 125.

¹³² АЈ, 103–25–164.

Пријатељство Луја Адамича са Стојаном Прибићевићем се показало као веома корисно јер је он радио као један од уредника часописа *Тиме*, *Лајф* и *Фортуна* (Time, Life, Fortune) и уживао је велики углед међу запосленима ових часописа. Зато је и био у могућности да објављује текстове у којима је нападао Михаиловића као „сарадника Немаца а Тита уздизао као херојског вођу југословенског отпора“. Часописи у којима су Косановић, Радица, Сној и Адамич објављивали своје текстове о борби комуниста, подршци САД-а, Велике Британије и СССР-а Јосипу Броз Титу су свакодневно били читани и требало је да се слика комуниста као ослободилаца примени у све сфере медија, како би цео поступак борбе против Михаиловића био што уверљивији и поткрепљив неопходном подршком за ослобођење Југославије. Везе Прибићевића и Адамича са високим званичницима владе и утицајним америчким либералима давале су кључну превагу у промоцији комуниста.¹³³

Посланик Цанкар је јављао из Канаде да је и тамо као и у другим деловима света до тада, започета „диригована кампања против Драже Михаиловића“ која се проширила на читаву Латинску Америку. Посланство из Буенос Аиреса је извештавало да је у исељеништву, укључујући ту и комунисте, „владало одушевљење за борбу наших четника у домовини а нарочито за њиховог вођу Дражу Михаиловића“, међутим и да се након неког времена тај занос охладио и почело писати о отпору „партизана-комуниста“, а све мање о Михаиловићу. А затим би у јеку кампање почеле отворене оптужбе против генерала, путем преношења вести радија *Слободна Југославија* и других гласила.¹³⁴ Југословенска влада је у току ове кампање била готово неуспешна у покушајима да код великих сила САД-а и СССР-а утиче да се са врхова угуши ова врста пропагандног рата.¹³⁵

Левичарски лист *The Daily Worker* је 28. јула пренео извештај од наводног специјалног дописника о изјави коју је потписало седамдесет пет црногорских комуниста и прокомунистичких вођа, оптужујући Михаиловића да сарађује са Осовином и бори се за повратак реакционарних снага на власт у Југославији.¹³⁶ Овај извештај је истовремено објављен у српско-хрватским новинама у Сједињеним Државама и Канади. Извештај је, како каже Фотић, представљао почетак свеопштег комунистичког напада на Михаиловића,

¹³³ Veselin Đuretić, *Saveznici i jugoslovenska ratna drama, Između nacionalnih i ideoloških izazova*, knjiga I, Beograd, 1985, 220; Зоран Кнежев, *нав. дело*, 124.

¹³⁴ AJ, 103–25–164.

¹³⁵ Veselin Đuretić, *Vlada na bespuću internacionalizacija jugoslovenskih protivrječnosti 1941–1944*, 224.

¹³⁶ Roberts R. Walter, *Tito, Mihailovic and the Allies*, New Brunswick, New Jersey, 1973, 62.

који са протоком времена није јењавао. Преко ноћи је Михаиловић, до тада називан „народним вођом“ постао „издајник“, „фашиста“ и „српски шовинист“. Његова борба против непријатеља, сада је проглашена за сарадњу са окупатором и борбом против „стварних демократских снага у Југославији“. У извештајима су се све чешће спомињали „југословенска герила“, „родољуби“, „југословенски патриотски борци“, а све мање генерал Михајловић.¹³⁷

Кампања против Михаиловића је утицала и на односе међу српским и хрватским члановима владе у емиграцији и донела нове напетости у САД-у. Југословенски информативни Центар се преко својих запослених, иако изворно биро југословенске владе у емиграцији, врло брзо укључио у активну кампању против Михаиловића и пружање подршке Јосипу Брозу Титу и његовој партизанској војсци. Хрватски бан Шубашић је на неколико јавних скупова оптужио Михаиловића за сарадњу са непријатељем, док су званичници Југословенског информативног Центра отворено подржавали Тита у говорима на радију и новинским чланцима. Званични билтен Југословенског информативног Центра преносио је извештаје о Михаиловићу из партизанских извора и није пропуштао да да публицитет оптужбама против вође равногорског покрета.¹³⁸

Пропаганда о Титу ослободиоцу је била веома разграната у Сједињеним Државама и Великој Британији и ширила је вести из „ослобођене Југославије“. Вешто представљена од стране умешних пропагандиста, слика живота у партизанској Југославији, са својом романтичном цртом, несумњиво је била веома привлачна за америчку публику. Тито је проглашаван херојем који ће не само препородити Југославију већ ће његова демократска држава послужити и као пример многим малим народима Европе. Михаиловић је приказиван као реакционар који се бори за то да после рата наметне војну и личну диктатуру.¹³⁹ Фотић истиче да је улагао све напоре али са веома мало успеха, да подстакне спровођење плана за помоћ Михаиловићу.

У извештају од 12.8.1942. године Фотић је обавестио Лондон да је акција против Михаиловића вођена од појединих чланова Центра евидентна и да се она спроводи преко левичарских листова *Слободна реч* и оних који су уживали моралну а вероватно и материјалну помоћ преко извесних чланова владе у Њујорку. Фотић је тражио да Влада

¹³⁷ Константин Фотић, *нав. дело*, 140; Mihailo Marić, *Kralj i vlada u emigraciji*, Zagreb 1966, 247.

¹³⁸ Константин Фотић, *нав. дело*, 143.

¹³⁹ Исто, 150.

испита рад појединица и „позове на одговорност“ све који су за то одговорни.¹⁴⁰ У првом реду то се односило на Косановића. Иако се у два наврата крајем августа и почетком септембра 1942. године Сава Косановић у извештајима Слободану Јовановићу категорички и готово увредљиво бранио од оптужби да има било какве везе са кампањом против Михаиловића, као и да Центар није финансирао издавање таквих констатација, ускоро су се те тврдње показале као нетачне.¹⁴¹ У октобру 1942. године Косановић је упутио писмо Хамилтону Фиш Амстронгу у коме је изјавио : „Михаиловић се не бори већ 6 месеци. Партизани су све више активни, и помогнути су Русима. Њихова акција се протеже на територију читаве Југославије“.¹⁴²

Чланови владе су улагали велике напоре да демантују такве написе о генералу Михаиловићу. Тако је Божа Марковић 27.8.1942. говорио на Лондонском радију о утисцима из Америке издвајајући да Рузвелт преко својих специјалних известиоца прати прилике у Југославији и подржава борбу генерала Михаиловића у борби против непријатеља.¹⁴³ Оваква слика преношена у медијима и јавном мњењу у САД била је активна све до јесени. Могло би се рећи да је промена извештавања у корист Јосипа Броза Тита била веома брза и да су се речи подршке њему много више чуле него што је то чињено за Михаиловића. Но ипак, нису само мишљење јавног мњења и писање левичарских листова у САД стварали главобољу влади у Лондону. Истина, сукоби у САД међу исељеништвом и политичарима који су тамо боравили, преносили су се и на владу. Али када је пред крај лета 1942. године требало је извршити подизање југословенско-америчких односа са ранга посланства на ранг амбасаде, ситуација се додатно погоршала.

Званичан предлог за именовање Фотића поднео је министар иностраних послова Нинчић на седници владе одржаној 1. септембра.¹⁴⁴ Али већ први говорници о овом питању хрватски чланови владе Бањанин и Будисаљевић, успротивили су се именовању дотадашњег југословенског посланика у САД Константина Фотића за амбасадора и предложили да се ово питање одложи „док се не спроведе у што скоријем времену, уз учествовање свих чланова владе, опсежна и стварна дискусија о цјелокупном нашем

¹⁴⁰ AJ, 103–25–164.

¹⁴¹ AJ, 103–1–5; AJ, 83–5–37.

¹⁴² AJ, 103–25–164; 83–4.

¹⁴³ AJ, 103–116–432.

¹⁴⁴ AJ, 103–157–10.

положају и о општој државној политици“.¹⁴⁵ Међутим, ово питање је убрзо решено у Фотићеву корист.

Обавештен о Фотићевом именовању и након вишенедељног негодовања и незадовољства том одлуком, 17. октобра 1942. године Шубашић је у отвореном телеграму краљу, у својству бана Хрватске изјавио „да не може и не жели имати никакве везе нити сарађивати са владом све док она не донесе јасну декларацију о својој спољнополитичкој и унутрашњој политици“. Такође је изјавио да именовање Фотића за амбасадора представља не само политичку грешку већ и провокацију свих оних који су се залагали за узајамну сарадњу Срба, Хрвата и Словенаца и подржавање политике уперене против хрватског народа.¹⁴⁶ Постојале су различите интерпретације Шубашићевог поступка, од тога да је све то осмишљена пропаганда како би се створила независна Хрватска до тога да је овим желео да скрене пажњу савезника на негативно деловање Фотића за питања од суштинског значаја. Ова одлука је у многоме продубила већ хладне односе на релацији српско-хрватских министара у Америци, а Шубашић се није либио да у свакој наредној повољној ситуацији оптужује владу као колективну заједницу до министра понаособ да изазивају национална подвајања. О овоме је известио и Велике савезнике – Американце, Енглеze и Русе иако као бан Хрватске није имао никакве надлежности да се меша у питање постављања амбасадора.¹⁴⁷ Тражио се неки разлог како би се оправдало одвајање од владе али и објашњење како су појединци, попут Шубашића били приморани да због лошег опхођења према њима и непоштовања њихових права, напусте владу и окрену се самосталном раду.

Информативни Центар је у почетку приказивао Михаиловића као вођу који је уживао подршку свих народа Југославије, одбацујући мишљење да је четнички покрет само „српски покрет“ без присталица на подручјима Хрватске и Словеније. Избегличка влада је у насталој ситуацији, почетком септембра 1942. истовремено покушавала да представи Михаиловића као великог пријатеља „Русије“, који јој је учинио „непроцењиве услуге“ а на другој страни су комунисти, нарочито бивши учесници шпанског грађанског рата, клеветани у Москви као „троцкисти“.¹⁴⁸ Но временом, поједини запослени у Центру почињу

¹⁴⁵ Небојша А. Поповић, *нав. дело*, 271; Драгиша Д. Васић, *нав. дело*, 141.

¹⁴⁶ Mirjana Stefanovski, *нав. дело*, 207; Коста Николић, *Савезници, четници и партизани у Другом светском рату*, 121.

¹⁴⁷ Слободан Јовановић, *Записи о проблемима и људима 1941–1944*, Лондон 1976, 63.

¹⁴⁸ Branko Petranović, *AVNOJ – Revolucionarna smena vlasti 1942–1945*, Beograd, 115–116.

да подржавају партизански покрет, као једини јединствен покрет који се изнад свега бори за заједничку државу Југославију.

Члановима Владе у Лондону се за кратко вратила нада да је у САД угушено негативно писање о Михаиловићу охрабрени објавом часописа *Time*, јер су се у децембарском броју часописа појавили резултати анкете овог часописа, за избор најзначајнијих личности године. У више од половине одговора је за најзначајнију личност изабран генерал Михаиловић. То је несумњиво требало да додатно истакне његов углед у Америци. Фотић је очекивао да ће позитивна слика о Михаиловићу бити доведена у питање кампањом комунистичких и хрватских кругова у натписима *Daily Worker*-а и у часопису *Nation* као и у изјави бана Шубашића на скупу југословенских исељеника у Сан Франциску.¹⁴⁹ Због тога се Фотић у телеграму датираном на 2.12.1942. обратио Председнику Министарског савета и министру иностраних послова да рад људи око Информативног Центра којег подржавају извесни чланови владе има за циљ да пред савезницима дисквалификује Краљевску владу у Лондону као претставника мишљења и тежњи народа у земљи и да створи уверење да су они у емиграцији једини израз тих тежњи: „Адамич спрема чланак против Драже Михаиловића којим би пољуљао владу у Лондону“.¹⁵⁰

Децембра 1942. године сарадња пре свега Сноја, Шубашића, Косановића и Луја Адамича је изашла на видело. Шубашић је изјавио, правдајући се, да иако је до тада неколико пута подржао борбу Михаиловића, то чинио јер је тиме подржавао велики број Хрвата у ЈВуО.¹⁵¹ Отпочета је организована пропаганда са свих страна против Михаиловића, а кругови југословенске владе који су били његове присталице или макар нису биле против њега, су испрва одбијали да прихвате објављене тврдње, називајући из тенденциозним, непоткрепљивим и чврсто верујући да су били на добром путу да то зауставе. У међусобним дописивањима уочавамо како је свако за себе узимао заслуге да је у кругу свог деловања и рада сузбио лошу пропаганду, али није било реалних изгледа за то.

Сава Косановић је своју подршку комунистима дуго најављивао предугим и заморним говорима у којима је мало рекао. Често се крио иза речи да Југославија мора чинити шта велике силе траже, како би опстала. Један део говора од 7. децембра 1942. је

¹⁴⁹ Војислав Г. Павловић, *нав. дело*, 72.

¹⁵⁰ АЈ, 103–46–226.

¹⁵¹ Војислав Г. Павловић, *нав. дело*, 260–261.

гласио : „...Ми појединци може да се изгубимо, ми нисмо важни. Важно је само шта је учињено за Југославију, за уједињење Срба, Хрвата и Словенаца, шта је учињено да се олакша судбина народа, шта је учињено да што боље буду искоришћене за будућност жртве што их наш народ подноси, шта је учињено да што достојније будемо претстављени у друштву Америке, Совјетске Русије, Британије и осталих Уједињених народа. Ми треба да будемо мост између Русије и Запада, карика која спаја, а не будем који раздваја. Наш народ грозно погиба, али то није страшно. Страшно би било да та жртва буде упропашћена, без памети. Само онај народ који је способан да гине за слободу, кадар је да живи“.¹⁵² Анализирајући ове речи у којима нема ни помена Краља, истичући Совјетски Савез испред Велике Британије у којој се налази седиште емиграције и алудирајући на неопходне жртве, јасно уочавамо његове перцепције новог патроната над Југославијом. СССР је тада објављивао мноштво текстова подршке комунистичком покрету.

По објављивању овог говора Фотић је 8. 12. 1942. упутио допис министру Нинчићу у ком је напао рад Информационог Центра а тиме и његове запослени, наводећи предвиђања, да ће се рад Центра у наредном периоду усмерити у два правца :

- „Умањивати значај српског доприноса и српске акције у овом рату и рушити и компромотовати све српске идеје.
- Износити вештачки чињенице и измишљене извештаје о ставу Хрватске у овом рату како би се у Америци стекло уверење да је хрватски допринос сав на страни Савезника и да су хрватске жртве и напор барем онолико исте колико и српске. Фотић каже да се није преварио у својим предвиђањима јер је Информативни центар ту политику спроводио систематски. Он даље наводи да је очекивао да ће центар и чланови владе у САД учинити све да сузбију кампању против генерала Михајловића и да америчкој јавности објасне узроке сукоба између Михајловића и партизана. Али то није учињено и неки службеници центра константно нападају Михајловића“.¹⁵³ (односи се на Луја Адамича и Фрању Петриновића)

Свој допис Фотић завршава речима : „Ми се овде налазимо пред једном смешном и припремљеном акцијом која се систематски и истрајно изводи. Са хрватске стране (Радица) настоји са свим средствима да се створи што повољнија атмосфера за Хрватску за случај

¹⁵² Сава Косановић, *нав. дело*, 12.

¹⁵³ Сава Косановић, *нав. дело*, 87; Ivan Čizmić, *нав. дело*, 312–313; *Југословенско–амерички односи 1918–1945*, 383–384.

победе Савезника... сталним истицањем хрватског отпора око нечег потпуно независног од неке заједничке акције у Југославији, иде се са тим да Хрватска као таква има да буде сматрана као један од чланова Уједињених народа и то један од најзаслужнијих за савезничку ствар...Отпор и жртве српског народа на све могуће начине умањују се, а само помињање покоља Срба у хрватској претставља се као фашистичка пропаганда“.¹⁵⁴

Посебан допринос медијској кампањи против Михаиловића дао је Анте Смит-Павелић који је 10. децембра 1942. године говорио на америчком радију у програму емисије „Марш времена“ („The March of Time“). Он се представио као функционер југословенске владе и члан Информационог Центра који је наводно имао увид у све извештаје који су стизали из земље. На почетку свог излагања изјавио је да је Михаиловићев покрет уништен и нагласио велику улогу партизанског покрета.¹⁵⁵ Одједи ове емисије су били вишеструки. Излазак у јавност са оваквим речима је морао бити цензурисан, односно у овом случају одобрен. Било је планирано да се међу становницима САД-а постепено пласира слика Михаиловића као генерала без активних борби, кренувши са изјавама од њему најближих а тако претпоставља и најобавештенијим, да би се касније објавила и јасна подршка покрету Јосипа Броза Тита.

Као неко ко је пратио све изјаве својих неистомишљеника, Фотић је по пласирању чланка о овој емисији, упутио телеграм Влади, наглашавајући да то може представљати судбоносне тренутке за судбину државе: „Утисак који већ поменути чланак направио поразан је за нашу ствар. Најхитније предузети адекватне мере. Ревидирати целокупну нашу пропаганду у Лондону и Америци. Демаскирати целу игру која нас евидентно уништава и на тај начин, то смо дужни своме народу, сачувати бар онолико угледа и достојанства колико можемо“. Фотић је тражио отпуштање свих потенцијалних одговорних – Радицу, Павелића и Мирковића.¹⁵⁶ Сматрао је да чланови владе у Лондону не чине довољно, наглашавајући да је већ упозоравао да је кампања против Михаиловића синхронизована са како каже „комунистичком акцијом у земљи“.

Јовановић се сложио са Фотићевим предлозима и наложио му да демантује све натписе у САД уперене против Михаиловића. Фотић је акцију покренуо из два правца: Слао

¹⁵⁴ Ivan Čizmić, *nav.delo*, 313.

¹⁵⁵ AJ, 103–37–210; Bogdan Radica, *Živjeti, nedoživjeti, Uspomene hrvatskog intelektualca kroz apokalipsu Jugoslavije*, knjiga druga, 213.

¹⁵⁶ AJ, 371–81, листови 242–244.

је писмене деманте свим новинским кућама које су објављивале било какву врсту негативних текстова о Михаиловићу и као реакција на излагање Анте Смит-Павелића обратио се 11. децембра 1942. године Момчилу Нинчићу у коме извештава да је Павелић избачен из југословенске дипломатске службе још на почетку рата и да је својевољно дошао у САД. Налазио се на листи сарадника Југословенског информативног Центра, иако није примао плату, те се није могао сматрати запосленим, али и да га је због наступа на радију Фотић 14. децембра званично скинуо са дипломатске листе. Фотић се истовремено 12. децембра обратио уреднику програма *The March of Time* са демантом да је Павелић био службеник југословенске владе како је био представљен америчким слушаоцима, при том нагласивши да његови погледи на догађаје у Југославији не одговарају службеним ставовима југословенске владе. Фотић је 16. децембра организовао и посебну конференцију за штампу на којој је изнео званичне ставове владе. Истовремено је упутио и протесну ноту Рузвелтовој администрацији због писања америчке штампе, не одбацујући могућност да је главни креатор ове кампање управо руска пропаганда која је пре четири месеца отпочела процес напада и која управо у овом периоду извештава о Првом заседању АВНОЈ-а у Бихаћу.¹⁵⁷

Након изјаве Смит-Павелића да је Драгољуб Михаиловић престао да се бори, забележена је убрзана пропаганда у корист комуниста и противно борби четника предвођених Михаиловићем. Децембар 1942. године значајан је и по томе што је први пут један независни лист у Америци критички писао о Михаиловићу. Магазин Тајм, који је после хвалоспева из маја исте године у броју 14. децембра објавио текст под насловом „Југославија: Михаиловић тамни“ (*Yugoslavia: Mihailovic Eclipsed*) Идеја чланка је била да наводно укаже на сложеност грађанског рата у Југославији, посебно у светлу „нових сазнања“ о партизанима као „главној“ антифашистичкој снази на Балкану.¹⁵⁸

Своје протесте Фотић је наставио у саопштењима од 16. и 19. децембра 1942. упућене Стејт департменту, демантовавши све оптужбе ове кампање. Пошто нису уродиле плодом, Фотић је до краја децембра наставио да се обраћа овај пут америчком министру послова Корделу Халу, тражећи да САД изда званично саопштење и свој став према Михаиловићу. Порука генерала Ајзенхауера Михаиловићу је била једина јавна реакција

¹⁵⁷ Војислав Г. Павловић, *нав. дело*, 73–75.

¹⁵⁸ Коста Николић, *Савезници, четници и партизани у Другом светском рату*, 138.

владе САД-а.¹⁵⁹ Иако је у писму Стејд департмента датираном на 31.12.1942. године потврђено пуно поверење у патриотизам генерала Михаиловића, сматрајући његову борбу важним сегментом борбе савезника против сила Осовине, чини се да су Фотић и чланови владе из Лондона који су искрено веровали Михаиловићу ову операцију повели прекасно. Из много извештаја видимо како Фотић упозорава на овакав сценарио али је било евидентно да је кампању коју су подржале велике силе са подршкама у свим видовима пропаганде комунистичком режиму било немогуће угасити.

Адамич је 19. децембра 1942. године написао текст „Mikhailovich: Balkan Mistery Man“ који је објавио *Сатурдеј ивнинг пост* (The Saturday Evening Post) У њему је оптужио Михаиловића за колаборацију са Италијанима. Неочекиване промене става према Михаиловићу правдао је тиме што је упоређивао информације које је добио од уредника *Daily Worker*-а са званичним саопштењима југословенске владе и утврдио да је наводно, у оба случаја био исти догађај, само што их је влада приписивала Михаиловићу, а комунистички листови партизанима¹⁶⁰. У тексту је такође нагласио да је његова одлука да се приклони комунистима проистекла из разговора са више личности које су познавале прилике у Југославији. Изјавио је да одговорно тврди да све вести владе о четничким акцијама нису истините и да се једино партизани боре против окупатора. Тврдио је да је насиље између четника и партизана избило јер су се партизанске вође плашиле да је Михаиловић само инструмент југословенске владе у емиграцији која жели да обнови предратни поредак. Фотића је повезивао са владом Милана Недића, делом због заступања великосрпских идеја а делом због блиских родбинских веза.¹⁶¹

Убрзо се осим хрватске емиграције, и словеначка окренула против Михаиловића. О томе је Фотић обавестио Лондон, упућујући на изјаву Сноја *Њујорк Сану* (New York Sun) да ако Вашингтон и Лондон не гарантују балканску федерацију да ће тамошњи словенски народи прећи у комунизам.¹⁶² Адамич је у почетку подржавао Михаиловића и његов покрет. О томе је и говорио 13. јануара 1942. на пријему у Белој кући и у писму председнику

¹⁵⁹ Војислав Г. Павловић, *нав. дело*, 77–78.

¹⁶⁰ Roberts R. Walter, *нав. дело*, 75.

¹⁶¹ Dragovan Šerić, *нав. дело*, 102; Војислав Г. Павловић, *нав. дело*, 73; Пет дана уочи овог чланка магазин *Time* је донео чланак под називом „Михаиловић Еклипсид“ у коме се писало о појави партизана као главних противника Немаца у Југославији и у ком се помињу „Народно ослободилачке војске“ али без помена Титовог имена. Чланак је такође оптужио Михаиловића за пасивност и сарадњу са Италијанима. (Roberts R. Walter, *нав. дело*, 75).

¹⁶² АЈ, 371–6 лист 588.

Рузвелту од 3. фебруара 1942. када је тражио конкретну помоћ за Михаиловића, и стварање специјалне америчке јединице која би била на располагању за интервенције у Југославији: „У последње време ја сам сазнао, из поузданих извора, да ће, обзиром да се приближава пролеће, Михаиловићева ситуација ускоро бити под притиском. Моја брига за Михаиловићем не произилази из чињенице да сам ја југословенског порекла, него се она заснива на мом интересу у евентуалној тоталној победи снага слободе којима ћемо ми морати понудити пуно вођство да бисмо их учинили ефикасним...“¹⁶³

Водећу улогу у „разоткривању“ Драже Михаиловића преузела је на себе радио емисија *Слободна Југославија* као „помоћни орган народноослободилачког покрета на страниј територији“, почевши од фебруара 1942. године на основу депеша које је Јосип Броз Тито слао Коминтерни.¹⁶⁴ У тзв. разоткривању мита о Дражи Михаиловићу, како су његови противници називали ову кампању, значајну улогу одиграли су листови комунистичких партија на Западу,¹⁶⁵ радничка штампа, новине југословенских иселјеника у САД и Канади, посебно Билтен *Уједињеног одбора америчких Југословена* (*The Bulletin of the United Committee of South Slavic American*) покренут у Њујорку и вођен од Луја Адамича.¹⁶⁶ Упознајући америчку јавност са народноослободилачком борбом народа Југославије, Адамич и Балоковић су дошли у сукоб са конзервативним снагама, које су покушавале да зауставе пробијање информација о Југославији преко организоване моћи штампе, службене политике и дипломатских интервенција. Свакодневно су радили на промовисању борбе партизана, једине војске која се бори за ослобођење земље а да Михаиловић са својим јединицама сарађује са окупатором.¹⁶⁷

У том периоду до пуног изражаја долази улога Советског Савеза у креирању односа Савезника и савезничке јавности према југословенским покретима отпора. Са становишта односа у врху антифашистичке коалиције Совјетски Савез је желео да контролише спољну

¹⁶³ Коста Николић, *Савезници, четници и партизани у Другом светском рату*, 153.

¹⁶⁴ Branko Petranović, *AVNOJ – Revolucionarna smena vlasti 1942–1945*, 114.

¹⁶⁵ Сава Косановић је потврдио у једном од писама Слободану Јовановићу да је кампања против Михаиловића била инспирисана и вођена из Совјетског Савеза: „напади на Михаиловића почели су у исто време у целокупној левичарској штампи у Америци, на свим језицима. Јасно је да је директива дошла из Москве, као што из Москве долазе сва обавештења о борбама партизана са најисцрпнијим детаљима“ (Приредио Bogdan Krizman, *Jugoslovenske vlade u izbjeglištvu 1941–1943*, 377).

¹⁶⁶ Адамич је 1943. изабран и за првог председника Комитета Јужнословенских Американаца (*United Committee of South-Slavic Americans*) који су формирали Хрвати и Словенци. Најважнији циљ Комитета био је да сакупља новчана средства за помоћ партизанима (Lorraine M. Lees, *Yugoslav-Americans and National Security during World War II*, Illinois, 2007, 8).

¹⁶⁷ Коста Николић, *Савезници, четници и партизани у Другом светском рату*, 114.

политику Народноослободилачког покрета, како он не би, својом брзином и левим скретањем угрозио питање хармоније односа у коалицији Уједињених Народа. Све одлуке које је НОП износио или планирао да спроведе у дело, морале су бити у складу са одлукама Совјетског Савеза. Криза избегличке владе није могла да се не одрази и на међусавезничке односе, самим тим што је она имала за собом Велику Британију, чији је министар спољних послова упозоравао крајем септембра 1942. године да је борба под командом Михајловића важна чињеница о којој његова влада не може да води рачуна. Проблем четништва и однос савезника према њему се протезао до Совјетског Савеза, па се већ постојећа криза посебно продубила у новембру 1942. године због притужби Слободана Јовановића да народноослободилачки покрет води грађански рат у земљи и негодовања због неинтервенисања совјетске владе да се зауставе борбе против Михаиловића. С немачким сломом код Стаљинграда, совјетска политика започела је све више да народноослободилачки покрет третира као део антифашистичког отпора против Осовине, коме се морала пружити помоћ и дати подршка, за разлику од Михаиловићевог, чији су се рад и понашање третирали као „део фашистичке ратне политике“.¹⁶⁸

Сукоб совјетске и избегличке владе није прошао без разматрања и у америчким државним круговима, иако су САД биле доста удаљене од догађаја у Југославији у тој фази рата, притиснуте ратом на Пацифику, што није значило да се са искрцавањем на обалама Француске Северне Африке и њихов радијус интересовања неће проширити и на овај део света. Током јесени 1942. САД су одржавале добре односе са избегличком владом, као ратним савезником, бранећи легитимизам и демократске идеале, изјашњавајући се против насилних промена у току Другог светског рата. У интерпретацијама „југословенског проблема“ осећао се јак утицај краљевског амбасадора Константина Фотића, који је рано почео да скреће пажњу одговорним функционерима САД на кампању „комунистичких елемената“ у америчкој штампи против генерала Драже Михаиловића. САД су преко Самнера Велса (Sumner Welles) на обавештење совјетског амбасадора М. Литвинова почетком октобра 1942. године, да четници Михајловића сарађују са италијанским окупатором, заузеле став против потпомагања било које групе у Југославији и њихових сукобљавања, сматрајући да је једино ваљано решење да се оне у заједничкој борби против непријатеља уједине. Иза овог привидно неутралног и помирљивог односа, САД

¹⁶⁸ Branko Petranović, *AVNOJ – Revolucionarna smena vlasti 1942–1945*, 116–117.

дипломатски фактори су од октобра 1942. били свесни о постојању великих разлика између Михаиловићевог покрета и избегличке владе која је стајала иза њега и „партизана“ који су, по њима, уживали подршку Москве.¹⁶⁹ Томе су доприносили значајни успеси партизанске војске који су објављивани преко свих доступних сервиса.

Крајем 1942. године уследио је нови талас напада на Михаиловића у америчкој штампи, што је коинцидирало са првим заседањем АВНОЈ-а у Бихаћу. Свакодневно су објављиване појединости о стању у земљи, извештаји о конгресима. На првом заседању АВНОЈ-а, антифашистичком конгресу жена и омладине; вешто је приказивана слика живота у партизанској Југославији и била привлачна америчкој публици. Михаиловић је приказиван као неактиван и конзервативан, а његове трупе као деморалисане. Тито је представљен као нови ујединитељ Југославије а Михаиловић као реакционар који се наводно бори за наметање војне и политичке диктатуре. Када је коначно почело да се истиче како је партизански покрет једини способан да превлада све историјске супротности, то није представљало неко посебно изненађење за америчко јавно мњење.¹⁷⁰

После заседања АВНОЈ-а у Бихаћу, штампа је своју оштрицу усмерила ка Михаиловићевој националној политици и у први план стављала његов како наводе „великосрпски национализам“. Амерички комунистички недељник *Њу масес* (New Masses) Михаиловићеву стратегију изједначио је са Гебелсом, а *Daily Worker* је највише нападао Фотића као главног експонента „великосрпске идеје“ који је наводно ширио легенду о Михаиловићу и додатно подржавао мржњу између Срба и Хрвата у Америци.¹⁷¹

Врхунац Шубашићеве активности против владе било је његово писмо-меморандум краљу од 18. маја 1943. Наглашавајући да се у редовима владе осећају разорне супротности и подељене групе, што владу чини неодрживом, Шубашић је оптужио Јовановића, Трифуновића и Гавриловића да су наметнули идеју великосрпске хегемоније и да је с тога неопходно образовати нову владу са начелима исправне државне политике која ће „пружити гаранцију за провођење доследне југословенске оријентације“.¹⁷² Након настављања сукоба са Фотићем и после прекида односа са владом, бан је 17. новембра 1942. године поднео краљу Петру на потпис Уредбу са законском снагом о буџету Бановине

¹⁶⁹ Исто, 117–118.

¹⁷⁰ Коста Николић, *Савезници, четници и партизани у Другом светском рату*, 136.

¹⁷¹ Исто, 137.

¹⁷² Mirjana Stefanovski, *nav. delo*, 231.

Хрватске за 1942. годину, желећи да тиме нагласи независност свог положаја у односу на владу.¹⁷³

Реконструкција владе 1943. године

Последица многобројних превирања током претходних месеци у југословенским круговима била је реконструкција владе. Указом краља Петра II, 2. јануара 1943. формирана је нова влада Слободана Јовановића, која је својим саставом требало да омогући ефикаснији рад и вођење једне знатно кохерентније политике. Одобравајући промене у Влади и искључење „компромитованих политичара“ из кабинета, Константин Фотић призивао је чистку и у пропагандним телима потчињеним Влади. Захтевао је хитно решавање питања Информационог Центра, ревидирање листе запослених, отпуштање Мирковића и премештање Центра и Радице у Вашингтон како би се зауставио негативан рад. Рад Центра је изискивао велика материјална средства, сваки запослени министар је имао своју личну секретарицу, са платом на рачун буџета Центра.¹⁷⁴

Из Владе су разрешени Богољуб Јевтић, Момчило Нинчић, Франц Сној, Бранко Чубриловић, Сава Косановић, Божидар Марковић. По наводима Чубриловића, министри у Америци о томе нису били обавештени већ је тек 4. јануара 1943. године Југословенски информациони Центар објавио указ Краља Петра II намењен за америчку и српску јавност о новој Југословенској Влади, у којој су биле заступљене све државне странке. Основни циљ ових промена је био да се ограничи могућност њиховог деловања међу исељеништвом. О реконструкцији владе писала је опширно и страна штампа и при томе су се јављали различити коментари, с тим што се прича о реконструкцији махом везивала за питање покрета отпора у земљи.¹⁷⁵ Рад Центра у Њујорку стављен је под строжији надзор,

¹⁷³ У складу са финансијском самосталношћу Бановине Хрватске, питање буџета је по Споразуму Цветковић–Мачек решавао ван владе, непосредно са краљем. Mirjana Stefanovski, *nav. delo*, 132.

¹⁷⁴ АЈ, 103–12–100. Због оваквих и сличних изјава, сматрало се да је Фотић Јовановићев човек, и да му увек повлађује. Драгиша Д. Васић, *нав. дело*, 144 ; Краљев указ о промени владе 2.1.1943 – Службене новине Краљевине Југославије, ратно издање, бр 11, Лондон, 21.3.1943.

¹⁷⁵ АЈ, фонд 439, Посланство Краљевине Југославије у Канади – Отава, 5–13; Mirjana Stefanovski, *nav. delo* 222–223; Mihailo Marić, *nav. delo*, 253.

а касније и постепено обустављен. Лондон је остао једини центар југословенске политичке емиграције.¹⁷⁶

Састав Владе након реконструкције:

Председник министарског савета, министар унутрашњих дела и заступник министра иностраних послова	Слободан Јовановић.
Потпреседник министарског савета и министар пошта и телеграфа	Јурај Крњевић
Потпреседник министарског савета и министар грађевина	Михо Крек
Министар војске	Драгољуб Михаиловић
Министар финансија, министар трговине и индустрије	Јурај Шутеј
Министар правде	Милош Трифуновић
Министар саобраћаја	Милан Грол
Министар правде, министар исхране и снабдевања и министар пољопривреде	Милан Гавриловић
Министар социјалне политике	Срђан Будисављевић
Министар шума и руда	Јован Бањанин

Одбрана позиција Драгољуба Михаиловића и његовог покрета међу савезницима била је за Јовановића приоритетан задатак по започињању другог председничког задатка. Те позиције биле су знатно уздрмане током претходне године, захваљујући комунистичкој пропаганди о колаборацији покрета Михаиловића са окупаторима. Ослоњен на уверавања која је 1. јануара добио од Рендела да британска влада није променила став према Михаиловићу и истоветна уверавања добијена 4. јануара од стране владе САД¹⁷⁷, председник владе је 11. јануара предао Идну ед-мемоар у којем је молио британску владу да спречи пропаганду против Михаиловића у британској штампи.¹⁷⁸ Истовремено, Јовановић је наставио са интервенцијама код совјетског амбасадора, у вези са комунистичком пропагандом против Михаиловића. У вези са тиме, влада СССР-а дала је изјаву штампи да с њом нема никакве везе. Приликом једног од сусрета Јовановића и Богомоллова, совјетски амбасадор је саопштио, по речима председника југословенске владе

¹⁷⁶ Драгиша Д. Васић, нав.дело, 144.

¹⁷⁷ Небојша А. нав.дело, 284.

¹⁷⁸ АЈ, 103–25–164.

„да совјетска Влада и даље сматра борбе између Дражиних одреда и партизана нашом унутрашњом ствари, у коју не жели да се меша. Она је међутим, спремна да помаже сваког оног који се бори против Осовине“. У одговору, Јовановић је изјавио „да југословенска Влада жели да буде у што бољим односима са совјетском Владом, јер би свако неслагање данас само ишло у корист Немачке“.¹⁷⁹

Упрком свим напорима да се заустави, пропаганда против генерала Михаиловића је наставила да јача. Примат у њој су преузели Хрвати у Америци и Канади што се манифестовало на познатом Конгресу Хрвата. Хрватски конгрес одржан је у Чикагу 20 и 21. фебруара 1943. године уз присуство 1500 делегата и званица и представљао је најважнији догађај за Хрвате на почетку 1943. године. Идеју Конгреса подржавале су и српске левичарске и радничке заједнице.¹⁸⁰ Косановић је на Конгресу одржао говор, изјављујући велику захвалности на могућности да учествује на Конгресу и са жељом о заједничкој борби сва три народа под заштитом Совјетског Савеза.¹⁸¹ Ускоро је основано и *Хрватско народно вијеће(веће)* које је окупило готово све хрватске организације у САД, укључујући и највећу, Хрватку братску заједницу. По угледу на ово веће, ударен је темељ заједничком покрету Хрвата, Срба и Словенаца и других Југословена за помоћ НОБ основањем *Уједињеног одбора Јужних Словена*. Нешто касније основан је Уједињени одбор јужнословенских Американаца, а за председника Одбора је изабран Луј Адамич.¹⁸²

По завршетку конгреса, Фотић је прикупивши све информације, 24.2.1943. обавестио министарство иностраних послова „да је хрватски конгрес осудио рад владе, поздравио Бихаћ¹⁸³, партизана, Рузвелта, Черчила и Стаљина, Мачека и Крњевића“.¹⁸⁴ Краљ није поменут, иако је постојао предлог за то, влада у Лондону оштро нападнута а генерал Михаиловић осуђен. Трифуновић је закључио да је Конгрес добио форму за стварање самосталне Хрватске, а под видом Југославије.¹⁸⁵ Сава Косановић, као учесник Конгреса,

¹⁷⁹ Слободан Јовановић, *нав. дело*, 31.

¹⁸⁰ Коста Николић, *Савезници, четници и партизани у Другом светском рату*, 87; Dragovan Šepić, *нав. дело*, 103.

¹⁸¹ АЈ, 103–11–87.

¹⁸² Milena Šotra Gaćinović, *нав. дело*, 317.

¹⁸³ 26–27. новембра 1942. године у Бихаћу је основано Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије (АВНОЈ). Оно је имало опште политички карактер али и обележје владе по томе што му се Извршни одбор састојао од више ресора: управног, привредно–финансијског, здравственог, социјалног, верског и пропагандног. За председника Извршног одбора изабран је др Иван Рибар. (Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1978*, 294–300.)

¹⁸⁴ АЈ, 371–55–620.

¹⁸⁵ Милош Трифуновић, *нав. дело*, 185.

дао је другачије виђење Конгреса, карактеришући га као „јединствену манифестацију за јединство са Србима и Словенцима за уједињену Југославију, осуђујући најоштрије како хрватске, тако и српске сепаратисте“. Према сопственом виђењу, он је одржао говор о пријатељству три народа, заједничкој борби против непријатеља, под патронатом Совјетског Савеза.¹⁸⁶

Конгрес се изјаснио за уређење земље на федеративној основи. Јовановић је два дана по завршетку Конгреса у сусрету са демократама Гролом и Влајићем, позивајући се на југословенску државну идеју захтевао да се Хрвати притисну и „истеру на чистину њихова акција у Америци“.¹⁸⁷ На седници владе одржаној 17. марта председник је изнео питање америчког хрватског Конгреса, означавајући као најодговорније за његов рад бана Шубашића и Косановића.¹⁸⁸ Након тога, Шубашић је послао депешу краљу да прекида сваки однос са тренутном владом Краљевине Југославије а писменим путем се обратио Рузвелту, Черчилу и Стаљину да се умешају у унутрашње уређење.¹⁸⁹

Сличан скуп организовали су и Словенци. На словеначком конгресу у Монтевидеу априла 1943. југословенска делегација је осудила Михаиловића као издајника и изјавила да признаје АВНОЈ за закониту владу Југославије и Јосипа Броза Тита за јединог команданта југословенске војске.¹⁹⁰ Луј Адамич је искористио своју функцију једног од вође овог конгреса у сврху остваривања Титових циљева у САД.¹⁹¹

Како су се односи у влади погоршавали, тако је и став савезника, пре свих Британије, имао све већи утицај на рад и правце деловања југословенске владе. У британској службеној политици, од почетка 1943. године, почело је да преовладава мишљење да је потребно ступити у везу са партизанима. Званична одлука о томе донета је на једном састанку у Форин офису средином фебруара. Истовремено британски амбасадор Рендел наставио је са посредовањем између Срба и Хрвата у влади.¹⁹² Почетком марта у Форин офису сачињен је један елаборат о српско-хрватским односима од 1918. године истакавши да „Југословени у Великој Британији, САД и Југославији долазе до закључака да за Југославију нема

¹⁸⁶ АЈ, 103–11–87; Сава Косановић, *нав.дело*, 48.

¹⁸⁷ Milan Grol, *Londonski dnevnik 1941–1945*, Beograd, 1990, 304.

¹⁸⁸ Милош Трифуновић, *нав.дело*, 187 ,

¹⁸⁹ Исто, 199–200.

¹⁹⁰ Mirjana Stefanovski, *нав.дело*, 237.

¹⁹¹ Зоран Кнежев, *нав.дело*, 123.

¹⁹² Dragovan Šepić, *нав.дело*, 108.

будућности осим ако постане федеративна држава у којој би три народа Срби, Хрвати и Словенци уживали потпуну аутономију под садашњом династијом и сваки покушај да се након рата наметне унитаризам сматра се да би био осуђен на неуспех“.¹⁹³

Американци су са проценама ишли у то време и корак даље, јер је Рузвелт током разговора са Идном марта 1943. године више нагињао идеји стварања засебних држава Срба, Хрвата и Словенаца а остављао је и могућност стварања Балканске конфедерације.¹⁹⁴

Југословенски информациони Центар одавно је већ игнорисао све телеграме и инструкције владе да својим деловањем не само надјача нападе у америчкој штампи већ и да преко својих билтена обавештава јавно мњење о позитивном раду Михаловића. У својој непослушности истицали су се Шубашић, Косановић и Сној. Адамич је унутар америчких кругова сматран угледни писцем који је имао јаке везе у највишим политичким и културним круговима. Присуствовао је вечерама код председника Рузвелта и његове супруге Елеоноре, као и њиховим сусретима са Черчиллом. Користио је ове прилике за постављање питање савезничког признања борбе и помоћи НОБ у Југославији, а против Фотићеве политике у САД.¹⁹⁵

Реконструкција Информационог Центра и његово гашење

Иако се о реорганизацији Центра и премештању појединих чланова наговештавало и током друге половине 1942. године, први конкретни кораци ка томе су спроведени тек по реконструкцији владе Слободана Јовановића и искључивањем из ње свих оних чланова који су у претходних месецима јавно критиковали владу а посебно њен однос према покрету генерала Михаиловића.¹⁹⁶ Такође је тражено смањење материјалних трошкова и персоналних издатака за чиновнике и сараднике Центра у Њујорку. За све издатке Центра заједно са припадностима које се исплаћују путем Центра дозвољени максимум је износио 15000 долара да би од 1.2.1943. године Влада одлучила да додатно коригује буџет.

¹⁹³ Isto, 109.

¹⁹⁴ Ilija Jukić, *The Fall of Yugoslavia*, New York, 1974, 168.

¹⁹⁵ Milena Šotra Gaćinović, *nav. delo*, 317.

¹⁹⁶ *Zapisnici sa sednica Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije 1941–1945*, (106. записник седнице министарског савета од 28.1.1943, 268.)

У том циљу председник владе Јовановић захтевао је да му сваки запослени у Центру пошаље свој предлог везан за рационализацију буџета Центра.¹⁹⁷

Већ у марту месецу Јовановић је најављивао да ће Центар вероватно укинути, наговештавајући да „смо и са америчке стране добили извесне сугестије у том смислу“.¹⁹⁸ Током следећег месеца (9.4.) владина мисија у Њујорку успостављена 1941. године је званично укинута, а пропагандни рад стављен је у надлежност Центра. Самим тиме, акценат више није био на појединцима, већ је Центар био одговоран Влади. Франц Сној, који је формално водио благајну и требао да извештава о финансијама, требало је да је преда Стојану Гавриловићу који је 3. маја 1943. године постављен за новог шефа Центра.¹⁹⁹ Он је био директно одговоран Министарском савету.

Центар је наставио свој рад под називом Краљевски југословенски информациони центар или још краће Југоцентар. Гавриловић је одмах по преузимању Центра обавестио Владу да је приступио не само реорганизацији „затеченог потпуног хаоса“²⁰⁰, делујући у оквиру додатно смањеног буџета од 6000 долара месечно, мада је и сам у неколико извештаја апеловао на своје сараднике да се „на телеграфске, телефонске, канцеларијске и новинске трошкове троше далеко веће суме но што то данашњи буџет Информационог Центра може поднети“.²⁰¹ Све је указивало на већ наведено најављено гашење ове институције, али исто тако и на неналажење заједничког језика са запосленима који су, упркос спроведеној реорганизацији и рестрикцији настављали по своме.

Стојан Гавриловић, истакнути српски дипломата и последњи шеф Центра

Делатност Центра је остала иста, с тим што је Стојан Гавриловић тражио да се из центра издвоји *Одбор за планирање и обнову земље*. Министар спољних послова Милан Грол, својим телеграмом од 7. августа 1943 затражио је од шефа Центра да му састави

¹⁹⁷ *Zapisnici sa sednica Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije 1941–1945*, (106. записник седнице министарског савета од 28.1.1943, 268.)

¹⁹⁸ AJ, 103–12–100

¹⁹⁹ AJ, 103–12–100; AJ, 448–2–8.

²⁰⁰ AJ, 103–12–100.

²⁰¹ AJ, 448–1–1.

предлог о постепеној ликвидацији ове установе. У току августа дошло је до промене кабинета, и нови председник Владе постао је Божидар Пурић. Фотић је и од нове владе захтевао да се Центар што је пре могуће угаси, због његове нефункционалности и негативног деловања, што је истакао и у телеграму Влади од 25.августа 1943.²⁰²

Према сачуваним записима, званично од 1.10.1943. године Центар је престао са радом, а особље је пребачено у Амбасаду у Вашингтону и Конзулат у Њујорку. Активности везане за пропаганду и медије (у првом реду штампу) враћене су у надлежност Амбасаде у Вашингтону, која се и у периоду пре постојања Центра бавила тим послом.²⁰³

Приликом ликвидације Центра, Краљевска амбасада у Вашингтону преузела је на себе 1. 10. 1943. исплату сталних обавеза поменутог надлештва према United Nations Information Office-у и примила је један део особља у радни однос. Међутим, ни преузето особље ни обавезе према поменутим америчким и савезничким организацијама нису унете у основни лист амбасаде за буџет године 1944/1945. Министарство финансија је касније телеграмом бр 2413. од 25. новембра 1944. године забранило Амбасади да врши исплате ван основног листа²⁰⁴, због чега је Амбасада тражила од Министарства финансија да унесе у њега особље које се још налазило на раду у Амбасади и обавезе које нису престале да постоје и које она није могла да откаже без „штете по државни углед и престиж.“²⁰⁵ Иван Шубашић накнадно је, крајем априла 1945. одобрио да Краљевска амбасада у Вашингтону изврши исплату према постојећим обавезама, „почев од 1.12.1944. до коначног решења Министарског Савета“.²⁰⁶

Иако је Центар званично затворен, његови сада већ бивши запослени, наставили су да спроводе снажну комунистичку пропаганду и свим доступним средствима, као никад у претходним годинама, објављују, пишу, говоре на скуповима и конференцијама. У завршним фазама рата и по ослобођењу земље, бројни виђенији запосленици Центра

²⁰² АЈ, 371–82, лист 488.

²⁰³ АЈ, 103–12–100.

²⁰⁴ Под појмом основног листа у историјским изворима везаним за рад Центра подразумева се персонал листа, односно, списак запослених са припадајућим буџетским припадностима.

²⁰⁵ Милораду Миловановићу, који је водио послове у вези са обновом земље, 350 долара месечно колико је до тада примао од Амбасаде; Бранку Дајичићу, водио послове Отсека за штампу 235 долара месечно, колико је примао од Југоцентра; Томазину Филиповић, дактилографињи, 150, колико је добијала и од Центра; Силвији Крајец, дактилографињи, 150 долара месечно (Ј.Ц); Мирку Буровићу, служитељу 140 (Ј.Ц); United Nations Information Office месечни удео наше државе за издржавање канцеларија и публикација за пропаганду и U.S Committee on Education Reconstruction месечну чланарину од 100 долара. Потписао Шубашић 17.4.1945. (АЈ, 371–82 листови 496–497)

²⁰⁶ АЈ, 371–82, листови 496–497.

отворено су прешли на страну Јосипа Броза Тита, узели учешћа у револуцији и послератном политичком животу земље. Сава Косановић и Богдан Радица као носиоци ове политике су образовали и *Комитет Јужних Словена*, у сарадњи са Бугарима и Македонцима и заједно објављивали билтен, као основно гласило њихове политике. „За Југославију више не постоји проблем Србин или Хрват, православни или католик – него, партизан или непартизан. Ко хоће Југославију, демократију, слободу и достојанство човека, ко хоће уништење фашизма, ко хоће јединство Срба, Хрвата, Словенаца – тај мора бити за партизански фронт“ биле су речи Саве Косановића.²⁰⁷ Напади на Владу, па и на амбасаде у Вашингтону и Лондону су за њих постајале свакодневне радње.²⁰⁸

Косановић је током боравка у Америци, одржао на десетине говора у којима је истицао велику храброст и постигнућа у борби Срба, Хрвата и Словенаца у случајевима када су се борили заједно. Говорио је и о проблемима на путу до ослобођења и мира, проливној крви али и нади за уништење непријатеља. У сукобу везаном за питање колективне одговорности Хрвата за пропаст у Априлском рату и злочине у НДХ доследно је и у јавности заступао став да се не може читав народ сматрати одговорним за недела појединаца. Истакнути протагонисти Центра, а у првом реду Косановић, Адамич и Радица, утркивали су се у доказивању лојалности комунистичком покрету отпора. Луј Адамич, је примера ради, током рата са својом супругом посетио Рузвелта и остао на вечери са америчким председником. Том приликом је наводно требало, према мемоарима Богдана Радице, да се залаже за подршку Дражи Михаиловићу међутим, када је после рата објавио своју књигу *Вечера у Бијелој кући (Dinner at White House, Njujork, 1946)* у њој је описао како је и још тада, заговарао подршку Титу и комунистима.²⁰⁹

Радица је, према тврњама Константина Фотића, под пуним именом објавио чланак у полу-комунистичком часопису *Nation* а скривајући свој идентитет и необично увредљив напад на владу и амбасаде у Вашингтону и Лондону.²¹⁰ Иако су Радица, Косановић, Адамич и њихови блиски сарадници уклоњени са својих високих државних функција и остали

²⁰⁷ Сава Косановић, *нав. дело*, 69.

²⁰⁸ АЈ, 103–12–100; Veselin Đuretić, *Vlada na bespuću internacionalizacija jugoslovenskih protivvrječnosti 1941–1944*, 66.

²⁰⁹ Bogdan Radica, *Živjeti, nedoživjeti, Uspomene hrvatskog intelektualca kroz apokalipsu Jugoslavije*, knjiga druga, 156.

²¹⁰ АЈ, 371–81, лист 350.

остали без званично додељене мисије у САД-у, није било могуће опозвати их из Америке и на тај начин зауставити њихов пропагандни рад.

Они од њих, који су се определили за сарадњу са комунистима, правдали су се због свог ангажмана у краљевској влади и често истицали како су осећали да то није исправна политика коју је требало следити²¹¹. Истицали су да се највећи део Хрвата у Америци и Канади осећао потиштено и посрамљено због отужби да су били политички везани са Усташким покретом и са покретачима Независне Државе Хрватске, као и то да се мали број њих усуђивао да дигне главу и да се изјасни да нису на страни ни Хитлера ни Мусолинија него да се и они боре за слободу.²¹² Богдан Радица је пребацивао одговорност на српске политичке факторе, истичући да је „великосрпско руководство“ сматрало да сутрашња Југославија мора бити искључиво српска и да се број Хрвата мора биолошки смањити, како би се успоставила демографска равнотежа између Срба, убијаних од стране Хрвата и осталих народа. Изјављивао је да је једина могућност обнове Југославије у предавању државе Народно-ослободилачком покрету, за који је веровао да ће кроз „братство и јединство“ остварити од једне многонародне државе савез равноправних народа-држава у којем неће бити превласти једног народа над другим. О својим иступањима против „великосрпске хегемније“ објавио је чланак у часопису *The Nation* током 1944.²¹³ Од распуштања Центра, Адамич и Петриновић развијали су своју делатност путем *Уједињеног одбора југословенских Американаца*, основаног у другој половини 1943. године.²¹⁴

²¹¹ Radica Bogdan, *Hrvatska 1945*, 7.

²¹² Isto, 7.

²¹³ Isto, 7.

²¹⁴ Srđa Prica, *nav. delo*, 80.

Закључак

Увидом у историјску грађу и релевантну литературу која се дотиче рада Информационог Центра и југословенске емигрантске владе могуће је представити континуитет рада Центра, односно са сигурношћу изнети основне материјалне чињенице у вези са радом, првобитним циљевима за његово оснивање и чињеницама да је после готово непуне две године угашен. Сходно недостатку информација и недовољно вођеној или сачуваној финансијској евиденцији рада Центра, није било могуће сазнати колико је новца влада уложила непосредно у Центар а посредно на спровођење свих претходно установљених циљева његовог рада: подршка четничком покрету, пропаганда у корист краља и емигрантске владе. Догађаји у Бихаћу и оснивање АВНОЈ-а, деловање Савезника и прерасподела интересних сфера већ од лета 1942. године утицали су на рад и политичку оријентацију Центра. Већ крајем новембра 1942. подршка генералу Михаиловићу знатно слаби и виђенији функционери Центра све више се окрећу НОП-у.

Велике промене политичке оријентације настале у редовима југословенске емиграције у САД-у није могуће окарактерисати као једноставне и сасвим спонтане. Кључни нерешени проблем и приоритет у будућим истраживањима Центра везан је за утврђивање свих околности корените промене политике „запослених” у Центру и његових спољних сарадника. Ни научна историографија, ни мемоаристика ни публицистика до данас нису понудили адекватно објашњење који су били директни мотиви виђенијих протагониста Центра да направе потпуни политички заокрет и да једну установу која је основана као пропагандно тело владе Краљевине Југославије и центар промоције борбе генерала Михаиловића окрену у сасвим другом идеолошком правцу, постану њихови критичари и противници монархије. Његова различита одељења, у којима су радили Сава Косановић, Иван Шубашић, Франц Сној и Богдан Радица, деловали су као хрватска и словеначка опозиција политици владе. Центар постаје „параван за левичарску пропаганду у САД”. О разлозима одступања Луја Адамича и Шубашића је писано, међутим није јасно утврђено шта су били конкретни разлози осталих запослених да започну са прокомунистичком пропагандом. Ко је крив/заслужан за промене? Односи међу емиграцијом, односи унутар југословенске владе као и међусобни односи свих великих сила

нису у потпуности разјашњени и стављени у временски контекст те стога није могуће у потпуности сасвим јасно одговорити на питања ко је покренуо питање промена.

Историјски извори анализирани у овом раду (како архивски документи, тако и дневничко-мемоарска грађа и написи из ратне периодике) ипак снажно указују на околности које су водиле ток догађаја и утицале на то да рад Центра у суштини буде непродуктиван и временом постане пуна супротност ономе због чега је основан.

Хрватски и словеначки чиновници који су били запослени у Центру или радили као спољни сарадници су готово неприкосновено водили сопствену националну политику, што је узроковало да се створе подвајања и да буду и финансијски и физичким боравком одвојени једни од других. Сви они су били јаке и амбициозне личности које се нису обазирале на формалне ауторитете. Сопствене друштвене контакте су користили за промовисање политичког мишљења, неки комуницирајући са америчком штампом и јавношћу, други са друштвеном елитом а у случају Луја Адамича чак и са Белом кућом. Исти проблеми који су стварали поделе у влади у Лондону пресудно су утицали и на међуљудске односе у владиној делегацији у САД-у, с тим да дисиденте у Америци није имао ко да контролише те су они користили сву слободу за пласирање својих идеја. Већ крајем друге године рата у Југославији они су јасно уочили да се њихове националне и политичке идеје и концепције у извесној мери подударају са комунистичким и да би њихово остваривање било знатно лакше у федералистичкој републици него у унитаристичкој монархији. Променама је у извесној мери допринела и реална слика стања на фронтима, да су партизанске гериле у том периоду водиле незаустављив продор, генерал Михаиловић се одлучио на чекање, имајући уз себе команданте који су чинили велике репресалије над цивилним становништвом и додатно му отежавали већ иначе незавидан положај.

Са друге стране, Богдан Радица као један од првака у промени политике, недуго после рата је истакао да сматра да Југославија и комунистичка партија коју је подржао нису оно што одговара стварном стању и да све води неком другом правцу. Појединци попут Васе Тривановића у почетку врло оштро говоре против комуниста да би им у одлучујућем моменту пружили подршку.

Циљ ми је био да укажем на недовољно писање о овој теми и да истакнем значај овог питања за једно целокупније разумевање историје Југославије у периоду Другог светског рата. Иако је наизглед реч о једној малој теми која припада великом и сложенем опусу

истраживачких проблема везаних за Други светски рат, југословенску емиграцију и револуцију, заправо се ради о једној институцији која представља драгоцену студију случаја за проучавање и сагледавање сложених историјских процеса какви су били српско-хрватски односи или комунистичка револуција (1941–1945).

Прилози

Прилог бр. 1: Попис особља Југословенског Информационог Центра (8. март 1943)

- Богдан Радица
- Милан Херzog
- Никола Мирковић
- Светислав Петровић
- Милорад Миловановић
- Паулина Албала
- Свезозар Поповић
- Бранко Дајачић
- Зденко Сајовић
- Драган Пламенац
- Ернест Веисман (Ernest Weissmann)
- Мери Вучетић (Мару)
- Charlott Muzar
- Mary Краљић
- Јелена Богдановић
- Anne Traven
- Силвија Крајес
- Annabelle Bucar
- Мирко Букоровић
- Јован Мушикић
- Лука Мићовић²¹⁵

(У листи чланова Центра од 3. маја. 1943 помиње се и Драгица Мужар, Бернард Амброжић)²¹⁶

²¹⁵ AJ, 448–1–1.

²¹⁶ AJ, 448–1–1.

Прилог бр. 2: Платни списак чиновника Центра затечен по пријему дужности Стојана Гавриловића

- Светислав Петровић (плата и стан) 550 долара
- Милан Херzog 350
- Бранко Дајачић 235
- Никола Мирковић 350
- Јелена Богдановић 150
- Силвија Крајес 150
- Мери Вучетић (Мару) 150
- Мирко Букоровић 120
- Свезозар Поповић 200
- Ана Traven 150
- Драгица Мужар 150
- Мару Краљић 150
- Паулина Албала 120
- Зденко Сајовић 250
- Анабела Бучар 150 (секретарица бана Ивана Шубашића од јуна 1942. до новембра 1942; од новембра 1942–фебруара 1943. секретарица Бориса Фурлана и касније Светозара Поповића)
- Драган Пламенац 200
- Милорад Миловановић 200
- Бернارد Амброжић 150
- Јован Мушикић 140 (doorman)
- Лука Мићовић 120
- Јосип Мохоровичић (додатак) 120²¹⁷

(Службеници Центра у Њујорку а који ниси државни чиновници да се задрже на раду у Краљевској Амбасади у Вашингтону , са платама од 1. октобра 1943):

- Милорад Миловановић (350 долара месечно)
- Зденко Сајовић (250)
- Бранко Дајичић (235)
- Светозар Поповић (200)
- Ратољуб Стефановић (200)
- Силвија Крајец (150)
- Томазина Филиповић (150)
- Јелена Богдановић (150)
- Мирко Букоровић (140)²¹⁸

²¹⁷ AJ, 448–1–1.

²¹⁸ AJ, 371–82–489.

Списак специјалних плата

- Сава Косановић 720
- Божа Максимовић 500
- Иван Чок 500
- Франц Габровшек 500
- Мила Протић 170
- Бернард Закрајшек 300
- Ђорђе Радин 500
- Мери Јоксимовић 120
- Рудолф Трео 120
- Урош Сеферовић 150
- Едо Љубић 120
- М. Мијатовић 120
- Бранко Зеџ 120
- Петар Чворак 120²¹⁹

²¹⁹ АЈ, 371–92, папир 492, по датуму 30.9.1943.

RASIPNICKO GAZDOVANJE ZLOGLASNOG "JUGOCENTRA" U NJUJORKU, POD POKROVITELJSTVOM RAZNIH: SNOJA, SUBASICA, JEVTICA, KOSANOVICA I DRUGIH. (nastavak)		
<u>Dr. Boris Furlan</u> , delegat		\$500.00
Specijalni mesecni dodatak		250.00
	Ukupno mesecno	\$750.00
<u>K. Kostic</u> , fotograf "Jugocentra", primio preko		\$6000.00
<u>Nikola Mirkovic</u> , "profesor", savetnik ministra Save Kosanovica.		\$350.00
Specijalni mesecni dodatak		125.00
	Ukupno mesecno	\$475.00
<u>Ludmila (Mila) Protic</u>		\$170.00
<u>Jelena Bogdanovic</u> , daktilo ministra Kosanovica,		\$150.00
<u>Silvija Krajec</u> , daktilo "profesora" Nikole Mirkovica,		\$120.00
<u>Zdenko Sajovic</u> , sekretar ministra Franca Snoja,		\$200.00
<u>Ana Traven</u> , daktilo ministra Franca Snoja,		\$150.00
<u>Dragica Muzar</u> , daktilo ministra Branka Cubrilovica,		\$150.00
<u>Mary Vucetic</u> , daktilo "presvetlog bana" Subasica,		\$150.00
<u>Dr. Milan Herzog</u> , sekretar ministra Boska Jevtica,		\$250.00
Specijalni mesecni dodatak		75.00
	Ukupno mesecno	\$325.00
<u>Mary Kraljic</u> , daktilo ministra Boska Jevtica,		\$150.00
<u>Mirko Bukorovic</u> , sluzitelj ministra Boska Jevtica,		\$120.00
<u>Dr. Dragan Plamenac</u> , muzicar "Jugocentra",		\$250.00
<u>Jelena Musulin</u> , telefoniskinja "Jugocentra",		\$150.00
Zavrscemo s ovim, jer ne zelimo da nabrajamo mesecna primanja i naplate raznih racuna ostalih malih pauka, ili kako bi to rekla beogradska cinarska carsija "sitna riba pljuskavica".		
Iduci put to jest u najskorijem vremenu obavesticemo vas, o najglavnijim neispravnostima - prljavstinama zloglasnog "Jugocentra" sa narodnom imovinom.		
(nastavice se)		

²²⁰ AJ, 420, Генерални конзулат Краљевине Југославије у Монреалу, фасцикле 1-2.

Коришћени извори и литература

ИЗВОРИ

Необјављени извори

Архив Српске академије наука и уметности

Заоставштина Бранка Чубриловића (14.449)

Архив Југославије

- 38, Централни пресбиро Председништва Министарског Савета Краљевине Југославије
- 83, Косановић Н. Сава
- 103, Емигрантска влада Краљевине Југославије
- 334, Министарство иностраних послова Краљевине Југославије
- 371, Посланство Краљевине Југославије у Сједињеним Америчким Државама – Вашингтон
- 387, Посланство Краљевине Југославије у Бразилу – Рио де Женеиро
- 420, Генерални конзулат Краљевине Југославије у Монтреалу
- 439, Посланство Краљевине Југославије у Канади – Отава
- 448, Краљевски Југословенски информациони Центар у Њујорку
- 449, Генерални конзулат Краљевине Југославије у Њујорку

Објављени извори

- *Zapiski sa sednica Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije 1941–1945.* (priredili Komnen Pijevac, Dušan Jončić), Beograd 2004.
- *Југословенско-амерички односи 1918–1945.* (приредили Предраг Крејић и Митар Тодоровић) Београд 2015.
- Косановић Сава, *Шта се могло видети из емиграције (Неколико докумената)*, Београд 1945.

- Krizman Bogdan, *Jugoslovenske vlade u izbjeglištvu 1941–1943*, Ljubljana 1981.

Мемоарски извори

- Grol Milan, *Londonski dnevnik 1941–1945*, Beograd, 1990.
- Јовановић Слободан, Записи о проблемима и људима 1941–1944, Лондон 1976.
- Павловић Ст. Коста, *Ратни дневник 1941–1945*, Београд 2011.
- Radica Bogdan, *Hrvatska 1945*, Minhen-Barselona 1974.
- Radica Bogdan, *Živjeti, nedoživjeti, Uspomene hrvatskog intelektualca kroz moralnu i ideološku krizu zapada*, knjiga prva, Minhen-Barselona, 1982.
- Radica Bogdan, *Živjeti, nedoživjeti, Uspomene hrvatskog intelektualca kroz apokalipsu Jugoslavije*, knjiga druga, Minhen-Barselona, 1984.
- Трифуновић Милош, *Емигрантске успомене*, Земун 1998.
- Фотић Константин, *Рат који смо изгубили. Трагедија Југославије и погрешка Запада*, Београд 1995.
- Чубриловић Бранко, *Записи из туђине*, Сарајево 1946.

Штампа и периодика

- *Delo*
- *Службене новине Краљевине Југославије, ратно издање*
- *Svobodna misel*

ЛИТЕРАТУРА

- Алексић Драган, „Подела Краљевине Југославије 1941. године у светлу међународног права“, у зборник радова *Срби и Југославија*, Београд, 2007.
- Андријашевић Д. Немања, „Рад проф. др Ђока Слијепчевића у Институту за југоисточну Европу у Минхену 1955–1975“ у *Историја 20. века*, бр.1, Београд 2019.
- *Архив*, часопис архива Србије и Црне Горе, година VIII, број 1–2, Београд 2007.
- Васић Д. Драгиша, *Дјелатност Бранка Чубриловића у избјеглиштву 1941–1945*, Бањалука 2007.

- Govorchin Gerald Gilbert, *Americans from Yugoslavia*, Gainesville, University of Florida Press, 1961.
- Ђикановић Весна, *Исељавање и живот југословенских исељеника у Сједињеним Америчким Државама: 1919–1941*, Београд 2008.
- Ђuretić Veselin, *Vlada na bespuću internacionalizacija jugoslovenskih protivrječnosti 1941–1944*, Београд 1983.
- Ђuretić Veselin, *Saveznici i jugoslovenska ratna drama, Између nacionalnih i ideoloških izazova*, knjiga I, Београд, 1985.
- Јовановић Драгољуб, *Медаљони*, књиге III и IV, Београд, 2008.
- Јukić Ilija, *The Fall of Yugoslavia*, New York, 1974.
- Klemenčič Matjaž, *Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji*, Maribor, 1987, 172; Константин Фотић, *Рат који смо изгубили. Трагедија Југославије и погрешка Запада*, Београд 1995.
- Кнежев Зоран, *Западне силе у Југославији у Другом светско рату : долазак комуниста на власт 1944. год*, Београд 2003.
- Koljanin Milan, „Друга мисија Dr. Davida Albale u Sjedinjenim Američkim Državama 1939–1942. godine“, u *Zbornik 8*, studije, arhivska i memoarska građa, Јеврејски историјски музеј, Београд 2003.
- Lees M. Lorraine, *Yugoslav-Americans and National Security during World War II*, University of Illinois Press, 2007.
- Marić Mihailo, *Kralj i vlada u emigraciji*, Zagreb 1966.
- Милићевић Наташа, „Константин Фотић – дипломата од каријере“, *Историја 20. века*, бр.1, 1998.
- Николић Коста, *Влада Краљевине Југославије у Другом светском рату 1941–1945*, Београд 2008.
- Николић Коста, *Савезници, четници и партизани у Другом светском рату*, Београд 2018.
- Павловић Г. Војислав, *Од монархије до републике, САД и Југославија (1941–1945)*, Београд 1998.
- Petranović Branko, *AVNOJ – Revolucionarna smena vlasti 1942–1945*, Београд 1976.
- Petranović Branko, *Istorija Jugoslavije 1918–1978*, Београд 1980.

- Pleča Dušan, *Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku Drugog svjetskog rata*, Beograd 1962.
- Поповић А. Небојша, *Слободан Јовановић и југословенска држава*, Београд 2003.
- Prica Srđa, *Amerika 1937–1945, Sarajevo 1988–1989*.
- Радојевић Мира, *Избегличка влада Краљевине Југославије и југословенска државна идеја*, у Зборник радова Други свјетски рат – 50 година касније, Подгорица, 1997.
- Радојевић Мира, *Научник и политика: Политичка биографија Божидара В. Марковића (1874–1946)*, Београд 2007.
- Радојевић Мира, *Милан Грол*, Београд 2014.
- Stefanovski Mirjana, *Srpska politička emigracija o preuređenju Jugoslavije 1941–1943*, Beograd 1988.
- Tomašević Jozo, *Četnici u drugom svetskom ratu 1941–1945*, Zagreb 1979.
- Čizmić Ivan, *Hrvati u životu Sjediwenih američkih država*, Zagreb 1982.
- Šepić Dagovan, *Vlada Ivana Šubašića*, Ljubljana 1983.
- Šotra Gaćinović Milena, *Viđenja iz iseljeničkog života u Americi*, Beograd 1990.
- Walter R. Roberts, *Tito, Mihailovic and the Allies*, New Brunswick, New Yersey, 1973.